

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΜΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ : ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ
ΜΗΤΡΟΥΣΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ: « ΤΑ ΘΥΜΑΤΑ ΩΣ ΘΥΤΕΣ: ΕΒΡΑΙΟΙ
ΔΩΣΙΛΟΓΟΙ ΣΤΗΝ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ»

ΦΛΩΡΙΝΑ, ΙΟΥΛΙΟΣ 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η Γερμανική Κατοχή	
1.1 Το ιστορικό πλαίσιο: Η Κατοχή και τα ζητήματα που έθεσε	6
1.2 Η Κατοχή στη Θεσσαλονίκη	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η Εβραϊκή Κοινότητα	
2.1 Το ζήτημα των Εβραίων	13
2.2 Το ζήτημα των δωσίλογων	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ο δωσιλογισμός στην εβραϊκή κοινότητα	
3.1 Η Εβραϊκή Κοινότητα και οι Ναζί Κατακτητές	23
3.2 Ο ρόλος του Vital Hasson στα πλαίσια του εβραϊκού δωσιλογισμού	25
3.3 Το ζήτημα του εβραϊκού δωσιλογισμού ως «γκρίζα ζώνη»	28
3.4 «Προνομιούχοι» Εβραίοι ή δωσίλογοι καταδότες;	30
3.5 Επαναπροσεγγίζοντας το ζήτημα του εβραϊκού δωσιλογισμού	31
3.6 Η κατάσταση μετά τον πόλεμο και οι δίκες των δωσίλογων	34
3.7 Οι Δίκες	37
Συμπεράσματα	41
Βιβλιογραφία	43

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μέσα σε αρκετούς μήνες του 1943, η συντριπτική πλειοψηφία της ιστορικής εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης μεταφέρθηκε με τη βία από τα σπίτια τους για να οδηγηθεί στην εξόντωση τους στο ναζιστικό στρατόπεδο φυλακών του Άουσβιτς. Η Θεσσαλονίκη, ένα σημαντικό λιμάνι στα Βαλκάνια και η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της Ελλάδας, έχει την ατυχή κατάληξη να χάσει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά του εβραϊκού πληθυσμού της κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές πόλεις. Σχεδόν όλοι οι 50.000 Εβραίοι της πόλης πέθαναν κατά τη διάρκεια του πολέμου, η πλειοψηφία των οποίων εκτοπίστηκε και εξοντώθηκε στην κατεχόμενη από τους Ναζί Πολωνία.

Αυτό δεν ήταν ένα μικρό περιστατικό στην ιστορία της δεύτερης μεγαλύτερης πόλης της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αντίθετα, οι Εβραίοι αποτελούσαν ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης και είχαν μακρά ιστορία στην πόλη, συμβάλλοντας στην κοινωνική, οικονομική, πολιτική και πολιτιστική ζωή της. Το Ολοκαύτωμα συνέβη σε όλη την Ευρώπη, σε διάφορες χρονικές στιγμές και σε διαφορετικές περιοχές, με διάφορους βαθμούς επιπτώσεων.

Η συγκεκριμένη εργασία επιχειρεί να βοηθήσει στη διεύρυνση της προβληματικής για το ζήτημα του δωσιλογισμού και των συνεργασίας με τους Ναζί στη Θεσσαλονίκη και επαναξιολογεί τόσο τις ελληνοχριστιανικές συμπεριφορές όσο και εκείνες των Εβραίων χρησιμοποιώντας μεθόδους βιβλιογραφικής ανασκόπησης για τη διερεύνηση της στάσης του τοπικού πληθυσμού εν καιρώ πολέμου. Παρόλο που τα διαθέσιμα στοιχεία είναι περιορισμένα και ο ρόλος των Εβραίων αλλά και των ελληνοχριστιανών δεν έχει μελετηθεί εκτενώς, η παρούσα μελέτη θα επιχειρήσει να φωτίσει ερωτήματα όπως το αν οι τοπικοί φορείς λήψης αποφάσεων είχαν ευθύνη για την υλοποίηση της εκκαθάρισης του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης και αν είχαν επίγνωση πώς εκτελούσαν τις εντολές των Ναζί;

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα εργασία δομείται σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο διαρθρώνεται σε δύο ενότητες. Η πρώτη ενότητα εστιάζει στην εξέταση του ιστορικού πλαισίου της γερμανικής κατοχής καθώς και στις συνθήκες που δημιούργησε στην Ελλάδα γενικότερα. Η δεύτερη ενότητα δίνει έμφαση στο πλαίσιο που επέβαλλε η γερμανική κατοχή στη Θεσσαλονίκη συγκεκριμένα και στα προβλήματα που δημιούργησε για τον τοπικό πληθυσμό. Το δεύτερο κεφάλαιο αποτελείται από δύο ενότητες, όπου η πρώτη εξετάζει το ζήτημα των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη, εστιάζοντας κυρίως στις διώξεις που υπέστη ο εβραϊκός πληθυσμός από τους Ναζί και η δεύτερη ασχολείται με το ζήτημα δωσιλογισμού, κυρίως από τη σκοπιά του ρόλου που διαδραμάτισε ο τοπικός ελληνοχριστιανικός πληθυσμός.

Το τρίτο κεφάλαιο συζητά το θέμα του δωσιλογισμού μέσα στα πλαίσια της εβραϊκής κοινότητας. Στην πρώτη ενότητα γίνεται μια προκαταρκτική εισαγωγή στην παρουσία της εβραϊκής κοινότητας στην κατεχόμενη από τους Ναζί Θεσσαλονίκη. Στη δεύτερη ενότητα γίνεται λόγος για το ρόλο του Vital Hasson στον εβραϊκό δωσιλογισμό. Η τρίτη ενότητα ασχολείται με το ζήτημα του εβραϊκού δωσιλογισμού εν γένει και κατά πόσο ο ρόλος των Εβραίων στη συνεργασία με τους Ναζί εμπίπτει σε αυτό που οι ιστορικοί περιγράφουν ως «γκρίζα ζώνη», δηλαδή κάτι που είναι δύσκολο δύσκολο να καθοριστεί με αντικειμενικότητα, δεδομένων των συνθηκών κατά την Κατοχή. Η τέταρτη ενότητα εξετάζει τις συνθήκες που ζούσαν οι Εβραίοι μέσα στα γκέτο της Θεσσαλονίκης, επιχειρώντας να φωτίσει κάποιες πτυχές που αφορούσαν Εβραίους που απολάμβαναν κάποια περισσότερα προνόμια. Η πέμπτη ενότητα, υπό το φως των στοιχείων που παρατέθηκαν στις προηγούμενες ενότητες προσπαθεί να κάνει μια κριτική αποτίμηση για το ζήτημα του εβραϊκού δωσιλογισμού και η έκτη ενότητα συζητά κάποιες πτυχές από τις δίκες που έλαβαν χώρα μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, και της Ελλάδας γενικότερα, από τους Ναζί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η Γερμανική Κατοχή

1.1 Το ιστορικό πλαίσιο: Η Κατοχή και τα ζητήματα που γέννησε

Η κατοχή της Ελλάδας από τις Δυνάμεις του Άξονα ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1941 μετά την εισβολή της φασιστικής Ιταλίας και της ναζιστικής Γερμανίας στην Ελλάδα και διήρκεσε έως ότου η Γερμανία και η δορυφόρος της Βουλγαρία αποχώρησαν από την ηπειρωτική Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1944. Οι γερμανικές φρουρές παρέμειναν στον έλεγχο της Κρήτης και άλλων νησιών του Αιγαίου μέχρι και μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και παραδόθηκαν στους Συμμάχους τον Μάιο και τον Ιούνιο του 1945¹.

Η Ιταλία είχε αρχικά εισβάλει στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1940, αλλά η εισβολή σταμάτησε και ο Ελληνικός Στρατός μπόρεσε αρχικά να απωθήσει τους εισβολείς πίσω στη γειτονική Αλβανία. Αυτό ανάγκασε τη Γερμανία να μετατοπίσει τη στρατιωτική της εστίαση από την προετοιμασία της «Επιχείρησης Μπαρμπαρόσα» σε μια επέμβαση για λογαριασμό του συμμάχου της στη νότια Ευρώπη. Ενώ το μεγαλύτερο μέρος του Ελληνικού Στρατού ήταν τοποθετημένο στο αλβανικό μέτωπο για να αποκρούσει τις ιταλικές αντεπιθέσεις, μια ταχεία γερμανική εκστρατεία Blitzkrieg ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1941 και μέχρι τον Ιούνιο η Ελλάδα καταλήφθηκε από τους Ναζί που προχώρησαν στη διαχείριση των πιο σημαντικών περιοχών, συμπεριλαμβανομένης της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Άλλες περιοχές της χώρας δόθηκαν στους συμμάχους της Γερμανίας, τη φασιστική Ιταλία και τη Βουλγαρία. Αμέσως μετά την πτώση της χώρας δημιουργήθηκε μια ελληνική κυβέρνηση συνεργασίας².

Τις πρώτες πρωινές ώρες της 28ης Οκτωβρίου 1940, ο Ιταλός πρέσβης Emmanuel Grazzi ξύπνησε τον Έλληνα πρωθυπουργό Ιωάννη Μεταξά και του παρουσίασε το τελεσίγραφο. Ο Μεταξάς απέρριψε το τελεσίγραφο και οι ιταλικές δυνάμεις εισέβαλαν στο ελληνικό έδαφος από την ιταλοκρατούμενη Αλβανία σε λιγότερο από τρεις ώρες αργότερα. Ο Ιταλός πρωθυπουργός Μπενίτο Μουσολίνι ξεκίνησε την εισβολή εν μέρει για να αποδείξει, ότι οι Ιταλοί μπορούσαν να ανταποκριθούν στις στρατιωτικές επιτυχίες του γερμανικού στρατού και εν μέρει

---

¹Δήμητρα Λαδά. *Η γερμανική κατοχή στην Ελλάδα*, Αθήνα: Περισκόπιο, 2010.

²Βλ. στο ίδιο.

επειδή ο Μουσολίνι θεωρούσε τη Νοτιοανατολική Ευρώπη ότι βρισκόταν στη σφαίρα της ιταλικής επιρροής³.

Ο Ελληνικός Στρατός αποδείχθηκε δύσκολος αντίπαλος και εκμεταλλεύτηκε με επιτυχία το ορεινό ανάγλυφο της Ηπείρου. Οι ελληνικές δυνάμεις αντεπιτέθηκαν και ανάγκασαν τους Ιταλούς να υποχωρήσουν. Μέχρι τα μέσα Δεκεμβρίου, οι Έλληνες είχαν καταλάβει σχεδόν το ένα τέταρτο της Αλβανίας, πριν οι ιταλικές ενισχύσεις και ο σκληρός χειμώνας ανακόψουν την ελληνική προέλαση. Τον Μάρτιο του 1941, μια μεγάλη ιταλική αντεπίθεση απέτυχε εν μέρει και τα ιταλικά στρατεύματα κατέλαβαν μόνο μικρές περιοχές γύρω από τη Χειμάρρα και την Γκραμπόβα. Η αρχική ελληνική ήττα της ιταλικής εισβολής θεωρείται η πρώτη χερσαία νίκη των Συμμάχων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, έστω κι αν εν τέλει, κυρίως χάρη στη γερμανική επέμβαση, είχε ως αποτέλεσμα τη νίκη του Άξονα⁴.

Δεκαπέντε από τις είκοσι μία ελληνικές μεραρχίες αναπτύχθηκαν εναντίον των Ιταλών, επομένως μόνο έξι μεραρχίες αντιμετώπιζαν την επίθεση από τα γερμανικά στρατεύματα στη Γραμμή Μεταξά (κοντά στα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας/Βουλγαρίας) τις πρώτες ημέρες του Απριλίου. Η Ελλάδα έλαβε βοήθεια από στρατεύματα της Βρετανικής Κοινοπολιτείας, η οποία μετακινήθηκε από τη Λιβύη με εντολή του Ουίνστον Τσόρτσιλ⁵.

Στις 6 Απριλίου 1941, η Γερμανία ήρθε σε βοήθεια της Ιταλίας και εισέβαλε στην Ελλάδα μέσω της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας. Τα στρατεύματα της Ελληνικής και της Βρετανικής Κοινοπολιτείας αντέδρασαν αλλά συντρίφθηκαν. Στις 20 Απριλίου, μετά την παύση της ελληνικής αντίστασης στο βορρά, ο Βουλγαρικός Στρατός εισήλθε στην Ελληνική Θράκη, χωρίς να έχει ανοίξει πυρ, με στόχο να ανακτήσει την έξοδο του στο Αιγαίο, στη Δυτική Θράκη και την Ανατολική Μακεδονία. Οι Βούλγαροι κατέλαβαν εδάφη μεταξύ του ποταμού Στρυμόνα και μιας γραμμής οριοθέτησης που διασχίζει την Αλεξανδρούπολη και το Σβίλενγκραντ δυτικά του ποταμού Έβρου. Η ελληνική πρωτεύουσα έπεσε στις 27 Απριλίου και την 1η Ιουνίου, μετά την κατάληψη της Κρήτης, όλη η Ελλάδα βρισκόταν υπό την κατοχή του Άξονα.

---

³David Brewer, *Ελλάδα 1940-1949. Πόλεμος, κατοχή, αντίσταση, εμφύλιος*, μτφ. Κατερίνα Σέρβη, Αθήνα: Πατάκη, 2018.

⁴Βλ. στο ίδιο.

⁵Βλ. ό.π. Λαδά. *Η γερμανική κατοχή στην Ελλάδα*.

Οι αυξανόμενες επιθέσεις από τους Έλληνες της αντίστασης τα τελευταία χρόνια της κατοχής είχαν ως αποτέλεσμα ορισμένες εκτελέσεις και σφαγές αμάχων ως αντίποινα. Συνολικά, οι Γερμανοί εκτέλεσαν περίπου 21.000 Έλληνες, οι Βούλγαροι 40.000 και οι Ιταλοί 9.000⁶.

Τα πιο διαβόητα παραδείγματα στη γερμανική ζώνη είναι αυτά του χωριού Κομμένο της Άρτας στις 16 Αυγούστου 1943, όπου 317 κάτοικοι εκτελέστηκαν και το χωριό πυρπολήθηκε, το «Ολοκαύτωμα της Βιάννου» στις 14–16 Σεπτεμβρίου 1943, στην οποία περισσότεροι από 500 πολίτες από πολλά χωριά της περιοχής της Βιάννου και της Ιεράπετρας στην Κρήτη εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς, η «Σφαγή των Καλαβρύτων» στις 13 Δεκεμβρίου 1943, στην οποία τα στρατεύματα της Βέρμαχτ σκότωσαν ολόκληρο τον ανδρικό πληθυσμό και η επακόλουθη ολοκληρωτική καταστροφή της πόλης, η «σφαγή του Διστόμου» στις 10 Ιουνίου 1944, όπου μονάδες μιας γερμανικής Μεραρχίας λεηλάτησαν και έκαψαν το χωριό Δίστομο στη Βοιωτία με αποτέλεσμα τον θάνατο 218 αμάχων και το «Ολοκαύτωμα του Κέδρου» στις 22 Αυγούστου 1944 στην Κρήτη, όπου εκτελέστηκαν 164 πολίτες και εννέα χωριά δυναμιτίστηκαν μετά από λεηλασία. Ταυτόχρονα, κατά τη διάρκεια της συντονισμένης αντιστασιακής εκστρατείας, εκατοντάδες χωριά πυρπολήθηκαν συστηματικά και σχεδόν 1.000.000 Έλληνες έμειναν άστεγοι⁷.

Δύο άλλες αξιοσημείωτες πράξεις βαναυσότητας ήταν οι σφαγές των ιταλικών στρατευμάτων στα νησιά Κεφαλονιά και Κω τον Σεπτέμβριο του 1943, κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατάληψης των περιοχών της ιταλικής κατοχής. Οι Ιταλοί κατέλαβαν το μεγαλύτερο μέρος της ηπειρωτικής Ελλάδας και τα περισσότερα νησιά. Αν και αρκετές προτάσεις για εδαφική προσάρτηση είχαν υποβληθεί στη Ρώμη, καμία δεν εφαρμόστηκε στην πραγματικότητα κατά τη διάρκεια του πολέμου. Αυτό οφειλόταν στις πιέσεις του βασιλιά της Ιταλίας Βίκτωρ Εμμανουήλ Γ' και των Γερμανών, οι οποίοι ανησυχούσαν για την περαιτέρω αποξένωση του ελληνικού πληθυσμού, ο οποίος ήδη αντιτάχθηκε σθεναρά στις βουλγαρικές προσαρτήσεις⁸.

---

⁶ Βλ. ό.π. Λαδά. *Η γερμανική κατοχή στην Ελλάδα*.

⁷ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, 1994, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

⁸ Βλ. ό.π. Brewer, *Ελλάδα 1940-1949. Πόλεμος, κατοχή, αντίσταση, εμφύλιος*.

Παρόλα αυτά, στα Επτάνησα, που αποτέλεσαν επί μακρόν στόχο του ιταλικού επεκτατισμού, και στις Κυκλάδες, οι ελληνικές πολιτικές αρχές αντικαταστάθηκαν από Ιταλούς, προετοιμάζοντας μια μεταπολεμική προσάρτηση. Η Ήπειρος, μια περιοχή όπου ζούσε μια σημαντική αλβανική μειονότητα, διεκδικήθηκε από Αλβανούς αλυτρωτιστές. Πριν από τον πόλεμο, ένα μεγάλο μέρος της ιταλικής προπαγάνδας κατά της Ελλάδας είχε περιστραφεί γύρω από το ζήτημα της Τσαμουριάς, καθώς οι Ιταλοί ήλπιζαν να κερδίσουν την αλβανική υποστήριξη προωθώντας τον αλυτρωτισμό στην Τσαμουριά και στο Κοσσυφοπέδιο. Αν και οι Ιταλοί ήθελαν να προσαρτήσουν την Τσαμουριά στην Αλβανία, οι Γερμανοί άσκησαν βέτο στην πρόταση και κατά τη διάρκεια της Κατοχής, η περιοχή παρέμεινε υπό τον άμεσο έλεγχο των στρατιωτικών αρχών της Αθήνας⁹.

Ο βουλγαρικός στρατός εισήλθε στην Ελλάδα στις 20 Απριλίου 1941 και τελικά κατέλαβε ολόκληρη τη βορειοανατολική Ελλάδα την ανατολική Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη, εκτός από το νομό Έβρου, στα σύνορα με την Τουρκία, η οποία καταλήφθηκε από τους Γερμανούς. Σε αντίθεση με τη Γερμανία και την Ιταλία, η Βουλγαρία προσάρτησε επίσημα τα κατεχόμενα, τα οποία ήταν από καιρό στόχος του βουλγαρικού αλυτρωτισμού, στις 14 Μαΐου 1941¹⁰.

Σε όλη τη βουλγαρική ζώνη, η βουλγαρική πολιτική ήταν αυτή της εξόντωσης ή της εκδίωξης, με στόχο να εκβουλγαρίσει βίαια όσο το δυνατόν περισσότερους Έλληνες και να εκδιώξει ή να σκοτώσει τους υπόλοιπους. Μια μαζική εκστρατεία ξεκίνησε από την αρχή και όλοι οι Έλληνες αξιωματούχοι απελάθηκαν. Οι Βούλγαροι έκλεισαν τα ελληνικά σχολεία και έδιωξαν τους δασκάλους, αντικατέστησαν Έλληνες κληρικούς με ιερείς από τη Βουλγαρία και κατέστειλαν δραστικά τη χρήση της ελληνικής γλώσσας, ενώ τα ονόματα των πόλεων και των τόπων άλλαξαν στα βουλγαρικά¹¹.

---

⁹Bernd, Jurgen, Fischer, Albania at war, 1939-1945, 1999, C. Hurst & Co. Publishers.

¹⁰Mark Mazower, *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους, και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, μτφ. Ειρήνη Θεοφυλακτοπούλου, 2004, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

¹¹Βλ. στο ίδιο.

Η Ελλάδα υπέφερε πολύ κατά τη διάρκεια της κατοχής. Η οικονομία της χώρας είχε ήδη καταστραφεί από τον εξάμηνο πόλεμο και σε αυτήν προστέθηκε η ανελέητη οικονομική εκμετάλλευση από τους Ναζί. Οι πρώτες ύλες και τα τρόφιμα επιτάχθηκαν και η συνεργατική κυβέρνηση αναγκάστηκε να πληρώσει το κόστος της κατοχής, προκαλώντας τον πληθωρισμό. Αυτό επιδεινώθηκε περαιτέρω από ένα «πολεμικό δάνειο» που η Ελλάδα αναγκάστηκε να χορηγήσει στο γερμανικό Ράιχ. Αυτό το «δάνειο» δεν αποπληρώθηκε ποτέ και υποτίμησε σοβαρά τη δραχμή. Οι επιταγές, μαζί με τον αποκλεισμό της Ελλάδας από τους Συμμάχους, την ερειπωμένη κατάσταση των υποδομών της χώρας και την εμφάνιση μιας ισχυρής και καλά συνδεδεμένης μαύρης αγοράς, οδήγησαν στο μεγάλο λιμό κατά τον χειμώνα του 1941-42, όπου υπολογίζεται ότι 300.000 άνθρωποι χάθηκαν στην ευρύτερη Αθήνα.¹²

Παρά τη βοήθεια από ουδέτερες χώρες όπως η Σουηδία και η Τουρκία, η συντριπτική πλειονότητα των τροφίμων κατέληξε στα χέρια των κυβερνητικών αξιωματούχων και των εμπόρων της μαύρης αγοράς που χρησιμοποίησαν τη σύνδεσή τους με τις αρχές κατοχής του Άξονα για να «αγοράσουν» τη βοήθεια από αυτούς, και στη συνέχεια να τα πουλήσουν στον απελπισμένο πληθυσμό σε εξαιρετικά διογκωμένες τιμές. Η μεγάλη ταλαιπωρία και η πίεση της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης ανάγκασαν τελικά τους Βρετανούς να άρουν μερικώς τον αποκλεισμό και από το καλοκαίρι του 1942, ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός μπόρεσε να μοιράσει προμήθειες σε επαρκείς ποσότητες¹³.

Η κατοχή επέφερε τρομερές κακουχίες για τον ελληνικό άμαχο πληθυσμό. Πάνω από 300.000 άμαχοι πέθαναν μόνο στην Αθήνα από την πείνα, δεκάδες χιλιάδες άλλοι πέθαναν εξαιτίας των αντιποίνων των Ναζί και των συνεργατών τους και η οικονομία της χώρας καταστράφηκε. Ταυτόχρονα σχηματίστηκε η Ελληνική Αντίσταση, ένα από τα πιο αποτελεσματικά κινήματα αντίστασης στην Κατεχόμενη Ευρώπη. Αυτές οι αντιστασιακές ομάδες εξαπέλυσαν αντάρτικες επιθέσεις κατά των δυνάμεων κατοχής, πολέμησαν ενάντια στα συνεργαζόμενα Τάγματα Ασφαλείας και δημιούργησαν μεγάλα δίκτυα κατασκοπείας. Στα τέλη του 1943 οι αντιστασιακές ομάδες άρχισαν να μάχονται μεταξύ τους. Όταν ήρθε η ώρα της απελευθέρωσης της ηπειρωτικής χώρας τον Οκτώβριο του 1944, η Ελλάδα βρισκόταν σε μια κατάσταση ακραίας πολιτικής πόλωσης, η οποία σύντομα οδήγησε στο ξέσπασμα του εμφυλίου

---

¹²Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, 1994, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 44-48.

¹³Βλ. στο ίδιο.

πολέμου. Ο μετέπειτα εμφύλιος πόλεμος έδωσε την ευκαιρία σε πολλούς επιφανείς συνεργάτες των Ναζί όχι μόνο να γλιτώσουν την τιμωρία (λόγω του αντικομμουνισμού τους), αλλά να γίνουν τελικά η άρχουσα τάξη της μεταπολεμικής Ελλάδας, μετά την κομμουνιστική ήττα¹⁴.

1.2 Η Κατοχή στη Θεσσαλονίκη

Το Ολοκαύτωμα ήταν πρωτίστως ένα γερμανικό εγχείρημα, που έγινε δυνατό από τις στρατιωτικές κατακτήσεις και την επεκτατική πολιτική της Γερμανίας. Το πρώτο και βασικότερο μέτρο που εισήγαγαν οι Γερμανοί ήταν η απομόνωση των Εβραίων από τους χριστιανούς συμπατριώτες τους. Στη Θεσσαλονίκη οι Γερμανοί μπόρεσαν να χρησιμοποιήσουν την ιδιόμορφη ιστορία της πόλης καθώς και τις ακραίες συνθήκες του πολέμου για να διαχωρίσουν τους Εβραίους από τους Χριστιανούς. Τρεις παράγοντες συνδυάστηκαν για να κάνουν τη Θεσσαλονίκη ένα αφιλόξενο περιβάλλον για κάθε Εβραίο που θα μπορούσε να ξεφύγει από την γκετοποίηση που επιβλήθηκε στις 6 Μαρτίου 1943¹⁵.

Ο πρώτος παράγοντας ήταν ο φόβος - φόβος για τους κατακτητές, φόβος ανταπόδοσης για την απόκρυψη Εβραίων και φόβος πείνας (δεδομένων των συνεπειών της πείνας του προηγούμενου έτους). Το δεύτερο ήταν η κοινωνική απόσταση που χώριζε τους Εβραίους από τους Χριστιανούς στη Θεσσαλονίκη, εν μέρει η κληρονομιά του προπολεμικού αντισημιτισμού. Ο τρίτος παράγοντας που βοήθησε τους Γερμανούς ήταν η προθυμία αρκετών ελληνικών κρατικών αξιωματούχων να συνεργαστούν μαζί τους¹⁶.

---

¹⁴Γιάννης Κατρός, *Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα (1960-1970)*, 1974, Αθήνα: Παπαζήσης

¹⁵Brewer, *Ελλάδα 1940-1949. Πόλεμος, κατοχή, αντίσταση, εμφύλιος*.

¹⁶Βλ. ό.π. Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*.

Τον Μάρτιο του 1943, όταν άρχισαν οι εκτοπίσεις, η Θεσσαλονίκη ήταν μια πόλη τρομοκρατημένη. Η Θεσσαλονίκη ήταν η μεγαλύτερη ελληνική πόλη που παρέμεινε υπό συνεχή γερμανική κυριαρχία – από τις 9 Απριλίου 1941 έως τις 30 Οκτωβρίου 1944. Τα γερμανικά στρατεύματα κατέκτησαν τη Θεσσαλονίκη μόλις τρεις μέρες μετά την έναρξη της εισβολής τους στην Ελλάδα στις 6 Απριλίου 1941. Αν και ο Ελληνικός Στρατός είχε αντιμετωπίσει επιτυχώς μια ιταλική επίθεση τον Οκτώβριο του 1940, τον Απρίλιο του 1941 υποχώρησε μπροστά στην πρώτη επίθεση της Βέρμαχτ¹⁷.

Η κατάληψη της Θεσσαλονίκης ήταν βάνουση. Σύμφωνα με αναφορές, οι Γερμανοί εκτέλεσαν ή σκότωσαν τουλάχιστον 679 άτομα στη Θεσσαλονίκη και αλλού στη Μακεδονία μεταξύ Νοεμβρίου 1941 και Νοεμβρίου 1943. Στην πόλη είχε κυριαρχήσει ο φόβος, ο οποίος ενισχύθηκε από την χρήση πληροφοριοδοτών¹⁸.

Τα θύματα του λιμού που ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1941 εξαιτίας της απόσπασης των αγαθών από τον γερμανικό στρατό ήταν χιλιάδες. Το ποσοστό θανάτων εκτινάχθηκε, παράλληλα όμως ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε από δεκάδες χιλιάδες πρόσφυγες από τη βουλγαροκρατούμενη βορειοανατολική Ελλάδα. Ωστόσο, το γεγονός ότι η Θεσσαλονίκη βρισκόταν στη γερμανική ζώνη κατοχής δεν σφράγισε από μόνο του τη μοίρα των Εβραίων της.

---

¹⁷Βλ. στο ίδιο.

¹⁸Βλ. ό.π. Brewer, Ελλάδα 1940-1949. Πόλεμος, κατοχή, αντίσταση, εμφύλιος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η εβραϊκή κοινότητα

2.1 Το ζήτημα των Εβραίων

Πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, υπήρχαν δύο κύριες ομάδες Εβραίων στην Ελλάδα: οι διάσπαρτες Ρωμανιώτικες κοινότητες που υπήρχαν στην Ελλάδα από την αρχαιότητα και οι Σεφαρδίτες, η περίπου 50.000 ατόμων εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, που σχηματίστηκε αρχικά από Εβραίους που διέφυγαν από την Ισπανική Ιερά Εξέταση και επηρεάστηκε από την Εκδίωξη των Εβραίων από την Ισπανία το 1492. Η τελευταία είχε διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη ζωή της πόλης για πέντε αιώνες, αλλά καθώς η πόλη είχε γίνει μέρος του νεοελληνικού κράτους μόνο κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, η κοινότητα αυτή δεν ήταν τόσο καλά ενσωματωμένη¹⁹.

Όταν συντάχθηκαν οι ζώνες κατοχής, η Θεσσαλονίκη πέρασε υπό γερμανικό έλεγχο, και η Θράκη πέρασε υπό βουλγαρικό έλεγχο. Παρά τις αρχικές διαβεβαιώσεις για το αντίθετο, οι Ναζί και οι Βούλγαροι επέβαλαν σταδιακά μια σειρά αντιεβραϊκών μέτρων. Οι εβραϊκές εφημερίδες έκλεισαν, οι ντόπιοι αντισημίτες ενθαρρύνθηκαν να δημοσιεύουν αντιεβραϊκές ανακοινώσεις στις πόλεις, οι Εβραίοι στις ζώνες της Γερμανίας και της Βουλγαρίας αναγκάστηκαν να φορούν το αστέρι του Δαβίδ, ώστε να μπορούν να αναγνωρίζονται εύκολα και να απομονώνονται περαιτέρω από τους υπόλοιπους Έλληνες.

Παράλληλα, οι εβραϊκές οικογένειες εκδιώχθηκαν από τα σπίτια τους και συνελήφθησαν, ενώ ο τύπος που ελέγχονταν από τους Ναζί έστρεψε την κοινή γνώμη εναντίον τους. Μέχρι τον Δεκέμβριο του 1942, οι Γερμανοί άρχισαν να κατεδαφίζουν το παλιό εβραϊκό νεκροταφείο στη Θεσσαλονίκη, ώστε οι αρχαίες επιτύμβιες στήλες να χρησιμοποιηθούν ως οικοδομικό υλικό για πεζοδρόμια και τοίχους. Ο χώρος του παλιού νεκροταφείου καταλαμβάνεται σήμερα από την πανεπιστημιούπολη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης²⁰.

Παρά τις προειδοποιήσεις για επικείμενες εκτοπίσεις, οι περισσότεροι Εβραίοι ήταν απρόθυμοι να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, αν και αρκετές εκατοντάδες

---

¹⁹Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.

²⁰Βλ. ό.π. Mazower, *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων*.

μπόρεσαν να εγκαταλείψουν την πόλη. Οι Γερμανοί και οι Βούλγαροι άρχισαν τις μαζικές απελάσεις τον Μάρτιο του 1943, στέλνοντας τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης και της Θράκης με γεμάτα βαγόνια στα μακρινά στρατόπεδα θανάτου του Άουσβιτς και της Τρεμπλίνκα. Μέχρι το καλοκαίρι του 1943, οι Εβραίοι της γερμανικής και της βουλγαρικής ζώνης είχαν φύγει και παρέμειναν μόνο αυτοί στην ιταλική ζώνη. Η Εβραϊκή περιουσία στη Θεσσαλονίκη διανεμήθηκε σε Έλληνες που επελέγησαν από ειδική επιτροπή, την «Υπηρεσία Διάθεσης Εβραϊκής Περιουσίας». Ωστόσο, αντί να δοθούν διαμερίσματα και επιχειρήσεις στους πολλούς πρόσφυγες, τις περισσότερες φορές παραχωρήθηκαν σε φίλους και συγγενείς μελών ή συνεργατών της επιτροπής²¹.

Τον Σεπτέμβριο του 1943, μετά την ιταλική κατάρρευση, οι Γερμανοί έστρεψαν την προσοχή τους στους Εβραίους της Αθήνας και της υπόλοιπης πρώην ιταλοκρατούμενης Ελλάδας. Εκεί η προπαγάνδα τους δεν ήταν τόσο αποτελεσματική, καθώς οι αρχαίες ρωμανιώτικες εβραϊκές κοινότητες ήταν καλά ενσωματωμένες στην ορθόδοξη ελληνική κοινωνία και δεν μπορούσαν εύκολα να ξεχωρίσουν από τους χριστιανούς, οι οποίοι με τη σειρά τους ήταν πιο έτοιμοι να αντισταθούν στις απαιτήσεις των γερμανικών αρχών. Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Δαμασκηνός διέταξε τους ιερείς του να ζητήσουν από τις εκκλησίες τους να βοηθήσουν τους Εβραίους και έστειλε έντονη επιστολή διαμαρτυρίας στις συνεργαζόμενες αρχές και τους Γερμανούς. Πολλοί Ορθόδοξοι Χριστιανοί διακινδύνευσαν τη ζωή τους κρύβοντας Εβραίους στα διαμερίσματα και τα σπίτια τους, παρά την απειλή φυλάκισης. Ακόμη και η ελληνική αστυνομία αγνόησε τις οδηγίες να παραδώσει Εβραίους στους Γερμανούς²².

Όταν οι ηγέτες της εβραϊκής κοινότητας έκαναν έκκληση στον Πρωθυπουργό Ιωάννη Ράλλη, εκείνος προσπάθησε να μετριάσει τους φόβους τους λέγοντας ότι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ήταν ένοχοι για ανατρεπτικές δραστηριότητες και ότι αυτός ήταν ο λόγος που απελάθηκαν. Ταυτόχρονα, ο Ηλίας Μπαρζιλάι, ο Μεγάλος Ραβίνος της Αθήνας, κλήθηκε στο Τμήμα Εβραϊκών Υποθέσεων και του είπαν να υποβάλει κατάλογο με ονόματα και διευθύνσεις μελών της εβραϊκής κοινότητας. Αντίθετα, κατέστρεψε τα αρχεία της κοινότητας, σώζοντας έτσι τις ζωές χιλιάδων Αθηναίων Εβραίων. Συμβούλεψε τους Εβραίους της Αθήνας να φύγουν ή να

---

²¹Βλ. στο ίδιο.

²²Βλ. ό.π. Brewer, Ελλάδα 1940-1949. Πόλεμος, κατοχή, αντίσταση, εμφύλιος.

κρυφτούν. Λίγες μέρες αργότερα, ο ίδιος ο Ραβίνος απομακρύνθηκε από την πόλη από τους μαχητές του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και εντάχθηκε στην αντίσταση. Το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ βοήθησε εκατοντάδες Εβραίους να διαφύγουν και να επιβιώσουν, πολλοί από τους οποίους παρέμειναν στην αντίσταση ως αγωνιστές ή/και διερμηνείς.

Συνολικά, τουλάχιστον το 81% (περίπου 60.000) του συνολικού προπολεμικού εβραϊκού πληθυσμού της Ελλάδας χάθηκε, με το ποσοστό να κυμαίνεται από το 91% της Θεσσαλονίκης έως το 50% στην Αθήνα, ή ακόμη λιγότερο σε άλλες επαρχιακές περιοχές όπως ο Βόλος (36%). Στη βουλγαρική ζώνη, τα ποσοστά θανάτων ξεπέρασαν το 90%. Στην αξιοσημείωτη περίπτωση του νησιού της Ζακύνθου, και οι 275 Εβραίοι επέζησαν, κρυμμένοι στο εσωτερικό του νησιού²³.

Το καλοκαίρι του 1942 άρχισαν οι διώξεις των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Όλοι οι άντρες μεταξύ 18 και 45 ετών επιστρατεύτηκαν σε καταναγκαστικά έργα. Η εβραϊκή κοινότητα είχε αποστερηθεί την αξιοπρέπεια αλλά και την ιδιοκτησία της. Οι Εβραίοι διατάχθηκαν να φορέσουν το κίτρινο αστέρι του Δαβίδ και εξαναγκάστηκαν σε ένα κλειστό γκέτο, στο λεγόμενο Γκέτο του Βαρόνου Χιρς, δίπλα στις σιδηροδρομικές γραμμές²⁴.

Στις 15 Μαρτίου 1943 οι Γερμανοί άρχισαν να εκτοπίζουν Εβραίους από τη Θεσσαλονίκη. Κάθε τρεις μέρες, φορτηγά βαγόνια γεμάτα με κατά μέσο όρο 2.000 Εβραίους της Θεσσαλονίκης κατευθύνονταν προς το Άουσβιτς-Μπίρκεναου. Μέχρι το καλοκαίρι του 1943, οι γερμανικές αρχές είχαν απελάσει 46.091 Εβραίους. Αρκετοί παράγοντες συνέβαλαν στην απώλεια τόσο μεγάλου αριθμού Εβραίων από τη Θεσσαλονίκη. Η Θεσσαλονίκη βρισκόταν υπό άμεση γερμανική κατοχή. Η εβραϊκή κοινότητα ήταν ιδιαίτερα συγκεντρωμένη στην πόλη. Οι Εβραίοι δεν είχαν ιδέα ότι πήγαιναν σε κέντρα δολοφονίας, πιστεύοντας τη γερμανική προπαγάνδα ότι θα πήγαιναν να δουλέψουν στην Πολωνία. Ενώ υπήρχε η δυνατότητα διαφυγής, οι περισσότεροι Εβραίοι, φοβούμενοι τον χωρισμό από τις οικογένειές τους, δεν εκμεταλλεύτηκαν τις διαθέσιμες επιλογές. Η Θεσσαλονίκη υπολογίζεται ότι έχασε το 90-94 τοις εκατό του εβραϊκού πληθυσμού της στο Ολοκαύτωμα²⁵

---

²³Βλ. ό.π. Mazower, *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων*.

²⁴Altesch, Moses, B. Afriersonos, Y. Greek Jews and the Holocaust, *Journal of the Hellenic Diaspora*, 23, 2, 1997, 29-60.

²⁵Βλ. ό.π. Altesch, Moses, B. Afriersonos, Y. Greek Jews and the Holocaust, *Journal of the Hellenic Diaspora*.

2.2 Το ζήτημα των δωσίλογων

Οι ιστορικοί έχουν σε μεγάλο βαθμό παραβλέψει το ρόλο της ελληνοχριστιανικής αντίδρασης στους διωγμούς των Εβραίων στην πόλη της Θεσσαλονίκης υπό τη γερμανική κατοχή. Η οργανωμένη διάσωση των Ελλήνων Εβραίων στην Αθήνα είναι γνωστή, αλλά λιγότερο γνωστή είναι η ελληνοχριστιανική απάντηση στους διωγμούς που έλαβαν χώρα στη Θεσσαλονίκη. Διάφοροι παράγοντες συνδυάστηκαν για να δυσκολέψουν τη διαφυγή για τους Εβραίους στη Θεσσαλονίκη. Η γερμανική τρομοκρατία του χριστιανικού πληθυσμού αποθάρρυνε τις εκφράσεις ανησυχίας. Αντισημιτικά στοιχεία στον Τύπο συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς, όπως και η επαρχιακή διοίκηση και τέλος, επαρχιακοί Έλληνες αξιωματούχοι στη Θεσσαλονίκη και Γερμανοί διπλωμάτες στην Αθήνα συνεργάστηκαν για να παραπλανήσουν την ίδια την κυβέρνηση των συνεργατών.

Το κλίμα φόβου που διαπερνούσε τη Θεσσαλονίκη χρησίμευσε για να περιθωριοποιήσει την εβραϊκή κοινότητα της πόλης, μια κοινότητα που για τριάντα χρόνια βρισκόταν σε σταθερή πτώση τόσο σε αριθμό όσο και σε σημασία. Ο φόβος, η εχθρότητα προς τους Εβραίους μεταξύ τμημάτων του χριστιανικού πληθυσμού της πόλης, η αντισημιτική εκστρατεία των συνεργατών των Γερμανών στον τοπικό Τύπο και η συνεργασία βασικών αξιωματούχων, καθιστούσαν σχεδόν απίθανη την αποτελεσματική χριστιανική βοήθεια. Οι Γερμανοί έκαναν χρήση της μικρής, αλλά ενεργητικής ομάδας εθνικιστών που ήταν υπεύθυνη για μια αντισημιτική εξέγερση το 1931, αν και δεν καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια μαζικής στρατολόγησης συνεργατών: Η σφιχτή γερμανική κυριαρχία στην πόλη και το γεγονός ότι πέρα από το ένα πέμπτο του πληθυσμού ήταν Εβραίοι σήμαινε επίσης ότι η μεγάλης κλίμακας χριστιανική βοήθεια σε κάθε περίπτωση μάλλον δεν θα ήταν αρκετή²⁶.

Ο Mazower, ο οποίος επαινεί την ελληνοχριστιανική απάντηση στο Ολοκαύτωμα, έρχεται σε αντίθεση με τις σύγχρονες εβραϊκές αναφορές για την αδιαφορία του χριστιανικού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης, υποστηρίζοντας ότι «η ευάλωτη θέση των Εβραίων στην Θεσσαλονίκη οφειλόταν λιγότερο στην αδιαφορία ή την εχθρότητα των ομογενών παρά στο γεγονός ότι οι Εβραίοι ήταν η πρώτη ομάδα ανθρώπων που εκδιώκονταν²⁷.

---

²⁶Mark Mazower, "Οι συνέπειες του διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης", στο *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή*, Επιμ. Rika Benveniste, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1998, 53-61.

²⁷Βλ. στο ίδιο.

Ωστόσο, άλλες σύγχρονες αναφορές έτειναν να επιβεβαιώνουν τη θέση περί της χριστιανικής αδιαφορίας. Για παράδειγμα, Σουηδοί ναυτικοί που επισκέφθηκαν τη Θεσσαλονίκη τον Απρίλιο του 1943 ως μέρος του Σουηδοελβετικού προγράμματος βοήθειας για την παράδοση τροφίμων ανέφεραν ότι οι Γερμανοί αξιωματούχοι και στρατιώτες στη Θεσσαλονίκη φαινόταν να έχουν καλύτερες σχέσεις με τους Έλληνες από ό,τι στον Πειραιά. Αυτό δεν θα ήταν παράξενο, ίσως, καθώς οι Έλληνες εργάτες είχαν ωφεληθεί από τον αποκλεισμό της Εβραϊκής εργασίας από τις αποβάθρες στο λιμάνι της πόλης²⁸.

Όπως υποδηλώνει η έκθεση του Φαίδωνα Κοντόπουλου, πολλοί παρατηρητές από τότε και έκτοτε επικεντρώθηκαν στον τρόπο με τον οποίο η ηγεσία της εβραϊκής κοινότητας συνεργάστηκε με τους Γερμανούς κατά τη διάρκεια του Ολοκαυτώματος. Αυτή η εστίαση στην εβραϊκή συνεργασία σημαίνει ότι οι χριστιανοί που συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς με σημαντικούς τρόπους πέρασαν σε μεγάλο βαθμό απαρατήρητοι. Υπήρχαν, ωστόσο, δύο σημαντικές ομάδες τέτοιων χριστιανών στη Θεσσαλονίκη: αυτοί που ανήκαν στον Τύπο και αυτοί που ανήκαν στην επαρχιακή διοίκηση²⁹.

Σημαντικός δημοσιογράφος κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής ήταν ο πρώην αρχισυντάκτης της Μακεδονίας, Νίκος Φαρδής. Κατά τη διάρκεια της κατοχής ο Φαρδής φέρεται να εργαζόταν στο Γραφείο Τύπου του Τμήματος Προπαγάνδας Θεσσαλονίκης-Αιγαίου, επιβλέποντας και τις δύο εφημερίδες της Θεσσαλονίκης. Οι Γερμανοί αρχικά έκλεισαν όλες τις εφημερίδες της πόλης με εξαίρεση την Απογευματινή, η οποία προπαγάνδιζε ήδη υπέρ του Άξονα πριν από την κατοχή.

Για να δημιουργήσουν την αίσθηση του πλουραλισμού, οι Γερμανοί άρχισαν να εκδίδουν μια δεύτερη εφημερίδα στις 15 Απριλίου 1941, τη «Νέα Ευρώπη». Η «Νέα Ευρώπη» θεωρείται ότι ήταν από πολλές απόψεις διάδοχος της εφημερίδας «Μακεδονία» δημοσιεύοντας σταθερά υλικό προωθώντας τον αντισημιτισμό. Η προθυμία της εφημερίδας Μακεδονία να συνεργαστεί με τη ναζιστική Γερμανία θεωρείται ότι είχε προέλθει πολύ πριν από τον πόλεμο. Ως φιλελεύθερη εφημερίδα, η Μακεδονία ήταν αρχικά αντί-γερμανική και φίλο-βρετανική όσον αφορά τις

---

²⁸Andrew Apostolou, "Greek collaboration in the Holocaust and the course of war" in Giorgos Antoniou, Dirk A. Moses (Eds.), *The Holocaust in Greece*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

²⁹Βλ. Στο ίδιο.

εξωτερικές υποθέσεις. Ωστόσο, το 1934 η εφημερίδα άρχισε να αποκτά μια περισσότερο φίλο-γερμανική στάση³⁰.

Η «Νέα Ευρώπη» διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην καταστροφή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης δημιουργώντας μια ατμόσφαιρα απειλής και ενθαρρύνοντας τον αντισημιτισμό. Μετά από μια μακρά σειρά αντισημιτικών άρθρων, η εφημερίδα άρχισε να εγείρει το ζήτημα του «εβραϊκού προβλήματος» της Θεσσαλονίκης τον Φλεβάρη του 1942.

Στις 27 Φεβρουαρίου η «Νέα Ευρώπη» ανακοίνωσε ότι ήρθε η ώρα να διευθετηθεί το «εβραϊκό πρόβλημα» της Ελλάδας. Την ίδια μέρα, η «Απογευματινή» κάλεσε να εκδιωχθούν οι Εβραίοι από την ελληνική επικράτεια. Μόλις άρχισαν οι απελάσεις, η «Νέα Ευρώπη» απεικόνισε ως προδότη οποιονδήποτε Χριστιανό ήταν πρόθυμος να βοηθήσει τους Εβραίους, αναφέροντας μάλιστα και τις τιμωρίες που τους περίμενε³¹.

Αμερικανοί διπλωμάτες, στη Θεσσαλονίκη μέχρι τον Δεκέμβριο του 1941, αναγνώρισαν την επιμονή της γερμανικής προσπάθειας να ενθαρρύνει τον τοπικό αντισημιτισμό, ο οποίος φαινόταν ότι δεν θα είχε απήχηση επειδή τόσο πολλοί Έλληνες Εβραίοι είχαν πολεμήσει στο πλευρό των χριστιανών συμπατριωτών τους κατά της ιταλικής εισβολής του Οκτωβρίου του 1940. Ωστόσο, η σταθερή ροή της επίσημης προπαγάνδας εξυπηρετούσε τον σκοπό της. Η εμπλοκή της «Νέας Ευρώπης» στην καταστροφή του Εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης και η συνεργασία με τους Γερμανούς εξακολουθεί να είναι ένα ευαίσθητο θέμα ³².

Επίσης σημαντική στο ζήτημα του δοσιλογισμού ήταν η στάση των κυβερνητικών στελεχών. Τα δύο βασικά πρόσωπα στη Θεσσαλονίκη ήταν ο Βασίλης Σιμωνίδης, γενικός κυβερνήτης Μακεδονίας, και ο Αθανάσιος Χρυσόχου, Γενικός Επιθεωρητής Επαρχιών του Γενικού Κυβερνήτη Μακεδονίας. Και οι δύο άνδρες βοήθησαν τους Γερμανούς να διοικήσουν τη Βόρεια Ελλάδα. Η Ελληνική Κυβέρνηση το 1944 αφαίρεσε από τον Σιμωνίδη την ελληνική υπηκοότητα. Μετά τον πόλεμο, ο Σιμωνίδης δεν δικάστηκε για τη συμμετοχή του στην εκτόπιση των Εβραίων. Ο σημαντικότερος από τους δύο ήταν ο Σιμωνίδης, ο οποίος αν και δεν

---

³⁰Fleischer, Hagen, "Greek Jewry and Nazi Germany. The Holocaust and its antecedents", announcement at the 1st Conference of the Group for the Study of the History of Jews in Greece, Gavrieliades, Athens, 1995

³¹Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου. Ο άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο. Αθήνα: Πατάκης, 2020, σ. 50.

³² Μανώλης Κονδυλάκης. *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης-Από τον πόλεμο στη δικτατορία 1941-1967*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2008.

ανέλαβε ποτέ την πρωτοβουλία να διώξει τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, έδωσε πολλές φορές την έγκριση του για την λήψη των γερμανικών μέτρων κατά των Εβραίων³³

Ο Σιμωνίδης βρισκόταν αναμφίβολα σε αδύναμη θέση λόγω του σθένους του γερμανικού ελέγχου και του μεγάλου φόβου που υπήρχε απέναντι στο ενδεχόμενο της εδαφική επέκτασης, από τη σύμμαχο της Γερμανίας, της Βουλγαρίας. Οι Γερμανοί θα μπορούσαν αναμφισβήτητα να είχαν εφαρμόσει πολλά από τα αντιεβραϊκά μέτρα τους χωρίς τη συνεργασία του Σιμωνίδη. Ωστόσο, ο τότε Κυβερνήτης επέλεξε να συνεργαστεί μαζί τους. Αν και θεωρούνταν ευρέως εκείνη την εποχή ως συνεργάτης, ο Σιμωνίδης παρόλα αυτά αγνοήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τους ιστορικούς³⁴.

Ένα από τα βασικά μέτρα των Γερμανών τα οποία στήριξε ο Σιμωνίδης είχε να κάνει με τον περιορισμό του εβραϊκού κινήματος που διατάχθηκε τον Απρίλιο του 1942. Οι περισσότερες αναφορές για το Ολοκαύτωμα στην Ελλάδα χρονολογούν την πρώτη πράξη δίωξης τον Ιούλιο του 1942, όταν Εβραίοι άνδρες στη Θεσσαλονίκη συγκεντρώθηκαν για καταναγκαστική εργασία. Ωστόσο, στις 7 Απριλίου η γερμανική πολιτική διοίκηση εξέδωσε διάταγμα που απαγόρευε τέσσερις ομάδες να ταξιδεύουν σε παραμεθόριες περιοχές υπό γερμανικό έλεγχο³⁵.

Ως επί το πλείστον, αυτοί που επλήγησαν από την απαγόρευση ταξιδιού ήταν ακριβώς εκείνοι τους οποίους οποιαδήποτε δύναμη κατοχής θα μπορούσε εύλογα να θέλει να αποτρέψει από το να διαφύγουν από τη χώρα: πρώην αξιωματικοί του στρατού (τόσο εν ενεργεία όσο και έφεδροι), αποστρατευμένοι αξιωματικοί που εργαζόνταν ως δημόσιοι υπάλληλοι και νεαροί που προορίζονταν σε στράτευση. Η τέταρτη ομάδα, ωστόσο, ήταν ιδιαίτερη καθώς περιλάμβανε όλους τους «ξένους και τους Εβραίους», συμπεριλαμβανομένων των γυναικών. Στις 15 Μαΐου 1942 ο πρωθυπουργός της κυβέρνησης συνεργασίας στην Αθήνα, στρατηγός Γιώργος Τσολάκογλου, κυκλοφόρησε μια μετάφραση της γερμανικής διαταγής, χωρίς να σχολιάσει τον αντί-εβραϊκό της χαρακτήρα³⁶.

Ο περιορισμός των Εβραίων ως «ξένους» και συγκεκριμένα η συμπερίληψη Εβραίων γυναικών στιγμάτισε μια ομάδα που δεν αποτελούσε καμία πιθανή απειλή

---

³³Βάσος Π. Μαθόπουλος. «Το νομικό καθεστώς των κυβερνήσεων της Κατοχής» στο Χάγκεν Φλάισερ, Νίκος Σβωρόνος (Επιμ.), 1936-1944: Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας Ελλάδος, 1984, σ. 254.

³⁴Βλ. στο ίδιο.

³⁵Βλ. ό.π. Fleischer "Greek Jewry and Nazi Germany. The Holocaust and its antecedents".

³⁶Βλ. ό.π. Κονδυλάκης, 2008.

για την ασφάλεια. Αν και οι απώτεροι λόγοι για την απομάκρυνση των Εβραίων από τα σύνορα δεν είχαν γίνει ακόμη εμφανείς, δεν υπάρχουν στοιχεία ότι ο Σιμωνίδης και οι συνάδελφοί του αμφισβήτησαν την εντολή, η επιβολή της οποίας δημιούργησε σημαντικό προηγούμενο και κατέδειξε την αδιαφορία της κυβέρνησης.

Η δεύτερη πράξη συνεργασίας του Σιμωνίδη στην καταστροφή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης έγινε τον Ιούλιο του 1942, όταν συμφώνησε στην επιβολή καταναγκαστικής εργασίας σε Εβραίους άνδρες. Η αρχή έγινε με τη διαταγή να συγκεντρωθούν όλοι οι Εβραίοι άντρες μεταξύ δεκαοκτώ και σαράντα πέντε ετών για εγγραφή το Σάββατο 11 Ιουλίου στην Πλατεία Ελευθερίας. Η εγγραφή ήταν κάτι περισσότερο από μια δικαιολογία για τις γερμανικές ένοπλες δυνάμεις, ώστε να χτυπήσουν και να κακομεταχειριστούν δημόσια τους Εβραίους. Η εν πολλοίς άσκοπη εγγραφή κράτησε τρεις ημέρες, καθώς ο αριθμός των Εβραίων ήταν μεταξύ 8.000 και 9.000³⁷.

Το περιστατικό δεν αποτυπώνει μόνο την απρόβλεπτη βαρβαρότητα με την οποία συμμετείχαν οι γερμανικές ένοπλες δυνάμεις στη δίωξη των Εβραίων. Υπογράμμισε επίσης την πληρότητα του γερμανικού ελέγχου και την απομόνωση των Εβραίων. Η δημόσια βαρβαρότητα και ταπείνωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης τον Ιούλιο του 1942 δεν προκάλεσε καμία εμφανή διαμαρτυρία από τον τοπικό πληθυσμό της πόλης. Η αποτυχία του γενικού κυβερνήτη να ενημερώσει την Αθήνα ήταν ασυνήθιστη, δεδομένου ότι η κυβέρνησή του έστελνε σχεδόν καθημερινά αναφορές για την κατάσταση ασφαλείας και τις επιπτώσεις του λιμού. Οι περισσότερες από τις αναφορές του 1942 σώζονται, αλλά καμία δεν αναφέρει συγκεκριμένα διώξεις των Εβραίων³⁸.

Ένα ακόμη σημαντικό επεισόδιο συνεργασίας ήταν η γκετοποίηση και η εκτόπιση των Εβραίων που έλαβε χώρα μεταξύ Φεβρουαρίου και Ιουνίου 1943. Σε όλη αυτή την περίοδο ο Σιμωνίδης λειτουργούσε όπως πριν, εκτελώντας τις γερμανικές εντολές χωρίς εμφανή διαμαρτυρία ή καθυστέρηση και φαίνεται ότι προσπάθησε να κρατήσει την κυβέρνηση στην Αθήνα εν αγνοία. Η απέλαση οφειλόταν κυρίως στην αποφασιστικότητα ενός Γερμανού αξιωματούχου στην Ελλάδα του Altenburg, ο οποίος κατείχε τη θέση του στην Αθήνα³⁹.

---

³⁷Υ. Yakoel. Απομνημονεύματα. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου (Επιμ.), 1993, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σ. 59.

³⁸Βλ. Στο ίδιο.

³⁹Hagen Fleischer. *Crown and Swastika – Greece of the occupation and the resistance*, 1995, Athens: Papazisis, σ. 344.

Η γερμανική απόφαση να εκτοπίσει και να δολοφονήσει τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης φαίνεται ότι ελήφθη στα τέλη του 1942 ή πιθανώς τις πρώτες μέρες του 1943. Απογοητευμένοι από την άρνηση των Ιταλών να θεσπίσουν αντί-εβραϊκά μέτρα στις δυτικές και νότιες ελληνικές επαρχίες υπό τον έλεγχο της Ρώμης, οι Γερμανοί φαίνεται ότι αποφάσισαν να προχωρήσουν ανεξάρτητα στην εκτέλεση του σχεδίου τους.

Η εμπλοκή του Σιμωνίδη είναι δύσκολο να εντοπιστεί λόγω της έλλειψης σωζόμενης τεκμηρίωσης στα ελληνικά αρχεία. Σύγχρονες ελληνικές αναφορές, τόσο από την κυβέρνηση συνεργασίας στην Αθήνα όσο και από την ελληνική εξόριστη κυβέρνηση στο Κάιρο, δείχνουν ότι ο Σιμωνίδης δεν κρατούσε πλήρως ενήμερους τους ανωτέρους του στην Αθήνα για το τι συνέβαινε στους Εβραίους. Ο Σιμωνίδης επίσης χαρακτηρίστηκε επανειλημμένα ως αδιάφορος για τη μοίρα των Εβραίων. Στις γερμανικές εντολές, ωστόσο, ο Σιμωνίδης φάνηκε πως υπέδειξε μια υπάκουη στάση⁴⁰.

Καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας συγκέντρωσης και απέλασης, η ελληνική χωροφυλακή παρείχε υποστήριξη στη γερμανική αστυνομία – κάτι που θεωρείται ότι θα μπορούσε να συμβεί μόνο με την έγκριση του Σιμωνίδη. Οι Έλληνες χωροφύλακες και η ελληνοεβραϊκή πολιτοφυλακή, που είχαν συσταθεί από τους Γερμανούς, φρουρούσαν τα εβραϊκά γκέτο. Ο Σιμωνίδης συνεργάστηκε επίσης στη λεηλασία των εβραϊκών περιουσιακών στοιχείων, καθώς με εντολή των Γερμανών ίδρυσε την Υπηρεσία Διαθέσεως Εβραϊκού Πλούτου στις 8 Μαρτίου 1943⁴¹.

Στις 11 Ιουλίου 1942 υπό τις οδηγίες του τοπικού αρχηγείου του γερμανικού στρατού, όλοι οι Εβραίοι άνδρες κλήθηκαν να συγκεντρωθούν στην Πλατεία Ελευθερίας. Αυτό το γεγονός σηματοδότησε το πρώτο μαζικό αντισημιτικό μέτρο μετά την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον γερμανικό στρατό τον Απρίλιο του 1941. Περίπου 8.500 Εβραίοι άντρες ηλικίας δεκαοκτώ έως σαράντα πέντε συγκεντρώθηκαν στην Πλατεία Ελευθερίας, ενώ οι μόνοι Εβραίοι που αποκλείστηκαν ήταν εκείνοι με διαβατήριο από ορισμένες χώρες του Άξονα ή ουδέτερες χώρες, κυρίως ισπανικές και ιταλικές⁴².

---

⁴⁰ Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης. *Το ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδος, 1941-1944*, 1996, Αθήνα: Εστία, σ. 43.

⁴¹ Photini Constantopoulou, Thanos Veremis, *Documents on the history of the Greek Jews: Records from the historical archives of the Ministry of Foreign Affairs*, 1999, Athens: Kastaniotis, σ. 285.

⁴² Βλ. στο ίδιο.

Ο λόγος αυτής της υποχρεωτικής συγκέντρωσης ήταν ο περιορισμός και η μεταφορά τους για καταναγκαστική εργασία. Τις επόμενες εβδομάδες και μέχρι τα τέλη Αυγούστου 1942, περίπου 3.500 Εβραίοι άνδρες επιστρατεύτηκαν και στάλθηκαν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας για να φτιάξουν δρόμους, σιδηρόδρομους και αεροδρόμια και να εργαστούν σε ορυχεία⁴³.

Διακόσιοι τριάντα από αυτούς τους Εβραίους, δόθηκαν από τους Γερμανούς στις αρχές της πόλης της Θεσσαλονίκης για χρήση στις υπηρεσίες καθαριότητας. Η συγκέντρωση στην Πλατεία Ελευθερίας και η στράτευση για καταναγκαστική εργασία έγιναν μια τραυματική εμπειρία για τους Εβραίους της πόλης για διάφορους λόγους, αλλά και διότι ήταν το πρώτο αντισημιτικό μέτρο που επηρέασε το σύνολο της κοινότητας. Οι εργάτες αντιμετωπίστηκαν πολύ σκληρά, με περίπου εκατό να χάσουν τη ζωή τους και η δοκιμασία τους αντιμετωπίστηκε με σχεδόν απόλυτη σιωπή από τις τοπικές αρχές και την ελληνική πλειοψηφία της πόλης. Οι ηγέτες της κοινότητας διαπραγματεύτηκαν σκληρά από μια αδύναμη θέση και τελικά κατάφεραν να απελευθερώσουν τους εργάτες με έναν πολύ οδυνηρό συμβιβασμό που αφορούσε την πληρωμή ενός μεγάλου ποσού σε μετρητά καθώς και την καταστροφή του αρχαίου εβραϊκού νεκροταφείου της πόλης⁴⁴.

---

⁴³Υ. Yakoel. Απομνημονεύματα. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου (Επιμ.), 1993, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σ. 62.

⁴⁴Michael Molho, Joseph Nehama. In memoriam: Dedication to the memory of the Jewish victims of Nazism in Greece. Thessaloniki: Jewish Community of Thessaloniki, 1974, σ. 74.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ο δωσιλογισμός στην εβραϊκή κοινότητα

3.1 Η Εβραϊκή Κοινότητα και οι Ναζί Κατακτητές

Η γερμανική κατοχή της Θεσσαλονίκης ξεκίνησε στις 9 Απριλίου 1941. Εκείνη την εποχή, ζούσαν περίπου 50.000 Εβραίοι στην πόλη. Σχεδόν αμέσως, οι Γερμανοί Ναζί παραβίασαν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες της εβραϊκής κοινότητας κλείνοντας τα γραφεία, φιμώνοντας τον εβραϊκό Τύπο και φυλακίζοντας τους ηγέτες της κοινότητας. Την εποχή εκείνη συνέλαβαν τον Αρχιραβίνο της Θεσσαλονίκης, Tzevi Hirsch Koretz, και τον φυλάκισαν στη Βιέννη μέχρι τον Φεβρουάριο του 1942⁴⁵.

Οι Γερμανοί Ναζί άρχισαν να εφαρμόζουν την Τελική Λύση στη Θεσσαλονίκη τον Ιούλιο του ίδιου έτους. Όλοι οι Εβραίοι άντρες μεταξύ δεκαοκτώ και σαράντα πέντε ετών, εκτός από αυτούς με ιταλικό ή ισπανικό διαβατήριο, διατάχθηκαν να συναντηθούν στην Πλατεία Ελευθερίας. Οι γερμανικές αρχές ταπεινώσαν αυτούς τους άνδρες με βασανιστήρια και ξυλοδαρμούς. Μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου, οι Γερμανοί καταδίκασαν δύο έως τρεις χιλιάδες Εβραίους άνδρες να κατασκευάσουν στρατιωτικούς δρόμους υπό τη γερμανική κατασκευαστική εταιρεία Müller⁴⁶.

Τον Φεβρουάριο του 1943, οι Γερμανοί στην Ελλάδα άρχισαν τις προετοιμασίες τους για την εκκαθάριση των Εβραίων από τη Θεσσαλονίκη. Ο Max Merten, ο Γερμανός στρατιωτικός εκπρόσωπος για την περιοχή, οργάνωσε το Εβραϊκό Συμβούλιο και το γκέτο του Βαρώνου Χιρς. Το γκέτο ήταν περιφραγμένο στη δυτική συνοικία Βαρώνος Χιρς της Θεσσαλονίκης, η οποία αρχικά είχε χτιστεί για να στεγάσει Ρώσους Εβραίους πρόσφυγες και περιλάμβανε ένα αναρρωτήριο που χρηματοδοτήθηκε από Εβραίους φιλάνθρωπους. Το γκέτο διατήρησε το όνομά του κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ο αρχιραβίνος Κόρετς ονομάστηκε αρχηγός του Εβραϊκού Συμβουλίου του γκέτο⁴⁷.

Για τον Κόρετς, οι άλλοι «προνομιούχοι» Εβραίοι μέσα στο γκέτο ήταν εκείνοι που διέθεταν ξένα διαβατήρια και οι συνάδελφοί του που ήταν μέλη του Εβραϊκού Συμβουλίου. Πέρα από αυτούς, η πλειοψηφία της εβραϊκής κοινότητας

---

⁴⁵Steven Bowman, "Greek Jews and Christians during World War II" in Yehudah Bauer (Ed.) *Jews and Christians during and after the Holocaust*. Oxford: Pergamon, 1989, σ. 219.

⁴⁶Βλ. ό.π. Mazower. *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, σ. 261.

⁴⁷Βλ. στο ίδιο.

υπέφερε πολύ από την πείνα, με τις προμήθειες τροφίμων να είναι ακανόνιστες και αναξιόπιστες σε όλη την Ελλάδα⁴⁸.

Ολόκληρη σχεδόν η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης απελάθηκε με φορτηγά βαγόνια μέσα σε διάστημα δύο μηνών. Οι περισσότεροι Εβραίοι στάλθηκαν στο Άουσβιτς II-Μπίρκεναου στην Πολωνία. Οι αιχμάλωτοι του γκέτου Βαρώνου Χιρς ήταν από τους πρώτους που απελάθηκαν στο Άουσβιτς, γεγονός που πιθανώς εξηγεί γιατί ένας μεγάλος αριθμός κρατουμένων Sonderkommando ήταν από τη Θεσσαλονίκη⁴⁹.

Εβδομήντα τέσσερις Εβραίοι κοινοτικοί ηγέτες, συμπεριλαμβανομένου του αρχιραβίνου Κόρετς, μαζί με 367 Εβραίους με ισπανικά έγγραφα, στάλθηκαν στο Μπέργκεν-Μπέλσεν στη Γερμανία στο τέλος των απελάσεων τον Αύγουστο του 1943. Πολλοί από αυτούς που δεν απελάθηκαν σε στρατόπεδα, επέζησαν, καθώς κρύφτηκαν σε κοντινά ορεινά περάσματα. Καθώς αυτά τα άτομα —και περίπου δύο χιλιάδες άλλα— επέστρεψαν στην Ελλάδα μετά το τέλος του πολέμου, διαπίστωσαν ότι μεγάλο μέρος της περιουσίας τους είχε κατασχεθεί ή αγοραστεί από Έλληνες δωσίλογους. Η Θεσσαλονίκη δεν ήταν πλέον έδρα του προπολεμικού πληθυσμού των 50.000 Εβραίων, και η μνήμη όσων είχαν χαθεί έμελλε να παραμορφωθεί από την ελληνική κυβέρνηση τα επόμενα χρόνια⁵⁰.

Για όσους παρέμειναν στο γκέτο του Βαρώνου Χιρς κατά τη διάρκεια του πολέμου, η καθημερινή ζωή χαρακτηριζόταν κυρίως από τις σχέσεις με τους Ναζί στρατιώτες και αξιωματούχους. Οι Γερμανοί κατακτητές κατέλαβαν τα εβραϊκά σπίτια ως δικά τους, επιτρέποντας μερικές φορές στους Εβραίους να παραμείνουν μέσα σε αυτά. Σύμφωνα με αναφορές από τον Shlomo Venezia, επιζών του Ολοκαυτώματος που βρίσκονταν στη Θεσσαλονίκη, οι Γερμανοί έπεισαν εύκολα το Εβραϊκό Συμβούλιο, ότι οι δυνάμεις κατοχής επρόκειτο να τους διαθέσουν καταλύματα ανάλογα με το μέγεθος της κάθε οικογένειας⁵¹.

---

⁴⁸ Βλ. ό.π. Yakoel. *Απομνημονεύματα*.

⁴⁹ Βλ. ό.π. Yakoel. *Απομνημονεύματα*.

⁵⁰ Βλ. ό.π. Constantopoulou, Veremis, Documents on the history of the Greek Jews: Records from the historical archives of the Ministry of Foreign Affairs.

⁵¹ Shlomo Venezia. *Inside the gas chambers: Eight months in the Sonderkommando of Auschwitz*. Oxford: Polity Press, 2011, σ, 10.

3.2 Ο ρόλος του Vital Hasson στα πλαίσια του εβραϊκού δωσιλογισμού

Ο Vital Hasson είχε γεννηθεί και μεγαλώσει στη Θεσσαλονίκη, η οποία υπήρξε μια πολιτιστική πρωτεύουσα για τον εβραϊκό κόσμο και μιας πόλης που κάποτε διέθετε σε μεγάλο βαθμό εβραϊκό πληθυσμό. Ο Hasson καταγόταν από μια μορφωμένη, μεσοαστική οικογένεια δημοσιογράφων, συγγραφέων, εκπαιδευτικών και πολιτικών ηγετών.

Ωστόσο, καθώς μεγάλωνε, άρχισε να απομακρύνεται αισθητά από τις αξίες της οικογένειάς και της παράδοσης του. Θεωρείται ότι υιοθέτησε ένα λαϊκιστικό ιδεώδες και εκμεταλλεύθηκε την εξουσία που διέθετε εξαιτίας του κοινωνικού του status για να υποβαθμίσει τους αδύναμους ανθρώπους της εβραϊκής κοινότητας. Ο Hasson είχε καταγγεληθεί δημόσια για τις πρακτικές του από την ίδια του την οικογένεια και μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρξε ο μόνος Εβραίος που δικάστηκε και εκτελέστηκε από ένα κράτος, την Ελλάδα, εξαιτίας της συνεργασίας του με τους Ναζί.

Η οικογένεια του Hasson, όπως και οι περισσότεροι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, καταγόταν από Εβραίους που εκδιώχθηκαν από την Ιβηρία τον 15ο αιώνα, οι οποίοι μιλούσαν και έγραφαν σε μια ιουδαιο-ισπανική γλώσσα γνωστή ως Ladino⁵².

Σύμφωνα με μαρτυρίες από δεκάδες Εβραίους επιζώντες, ο Hasson πριν τον πόλεμο δεν ήταν ιδιαίτερα σημαντικός. Όταν η πόλη της Θεσσαλονίκης ήταν ακόμη υπό οθωμανική κατοχή, στις δεκαετίες του 1870 και του 1890, ο προπάππος του εισήγαγε τις πρώτες γαλλόφωνες εφημερίδες, καταγράφοντας και διαμορφώνοντας τη νεωτερικότητα, όπως την βίωσαν οι Εβραίοι της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Με τον καιρό, ο πόλεμος επαναπροσδιόρισε τα σύνορα γύρω από την εβραϊκή κοινότητα της πόλης, μετατρέποντάς τους από Οθωμανούς σε Έλληνες. Η μετανάστευση τους οδήγησε σε πολλές κατευθύνσεις, (την Αγγλία, τη Γαλλία, την Ισπανία, την Πορτογαλία, την Ινδία και τη Βραζιλία). Ο ίδιος ο Hasson μετακόμισε στην Παλαιστίνη για ένα διάστημα, επιστρέφοντας στη γενέτειρά του το 1933⁵³.

---

⁵²Jo Adetunji. "Vital Hasson, the Jew who worked for the Nazis, hunted down refugees and tore apart families in WWII Greece". Προσπελάσιμο στο: <https://theconversation.com/vital-hasson-the-jew-who-worked-for-the-nazis-hunted-down-refugees-and-tore-apart-families-in-wwii-greece-129161>

⁵³Βλ. στο ίδιο.

Στη συνέχεια, ήρθε ο πόλεμος, κατά τον οποίο ο Hasson μετατράπηκε από μια ασήμαντη προσωπικότητα σε ένα σημαντικό πρόσωπο. Όταν οι γερμανικές δυνάμεις κατέλαβαν την Θεσσαλονίκη τον Απρίλιο του 1941, ήδη τέσσερις γενιές της οικογένειας του ζούσαν σε αυτή. Δύο χρόνια αργότερα, ο Hasson ανέλαβε τη θέση του επικεφαλής της εβραϊκής αστυνομίας της Θεσσαλονίκης υπό διαφορετικές συνθήκες. Η θέση αυτή, του έδωσε μια εξουσία που δεν είχε ποτέ πριν, την οποία είχε το ελεύθερο να την ασκεί πάνω στους ντόπιους Εβραίους. Μεταξύ των πρώτων καθηκόντων που ανέλαβε ο Hasson ήταν να προσφερθεί εθελοντικά ως διώκτης Εβραίων που είχαν επικηρυχθεί, υπερβαίνοντας, έτσι, κατά πολύ τις τυπικές του υποχρεώσεις.

Τον Μάιο του 1943, πέρασε από την κατεχόμενη από τους Γερμανούς Ελλάδα στην Ιταλοκρατούμενη Ελλάδα για την καταδίωξη των Εβραίων της Θεσσαλονίκης που διέφυγαν από τους Ναζί, και τους οποίους μπορούσε να αναγνωρίσει πιο εύκολα εξαιτίας της ίδιας καταγωγής. Αν και οι προσπάθειές του ματαιώθηκαν, δεν παύουν να φανερώνουν τις προθέσεις του καθώς και το που ήταν διατεθειμένος να φτάσει, ικανοποιώντας τα ανώτερα στελέχη των Γερμανών.

Όταν δημιουργήθηκε ένα γκέτο στη Θεσσαλονίκη από τους Ναζί, το βάθος της εξαχρείωσης του Hasson έγινε γνωστό. Το γκέτο του Βαρώνου Χιρς, μία από τις δύο περιοχές στις οποίες ήταν συγκεντρωμένοι όλοι οι Εβραίοι, υπήρχε από τον Μάρτιο έως τον Αύγουστο του 1943, οπότε οι ναζί αξιωματούχοι ολοκλήρωσαν την απέλαση των Ελλήνων Εβραίων⁵⁴.

Μέσα στους ξύλινους τοίχους του γκέτο, που περιβάλλονταν από συρματοπλέγματα και πύργους ελέγχου, περισσότεροι από 2.000 Εβραίοι, γυναίκες, άνδρες και παιδιά είχαν στριμωχτεί σε 593 δωμάτια. Οι ασθένειες και το έγκλημα εκδηλώνονταν με ανεξέλεγκτο ρυθμό. Ένας 23χρονος Γερμανός αξιωματικός των SS ήταν τεχνικά υπεύθυνος του γκέτο του Βαρώνου Χιρς. Ωστόσο, φαίνεται ότι είχε παραχωρηθεί στον Hasson από τους Ναζί μεγάλο περιθώριο εξουσίας για να εκτελεί επί τόπου τις εντολές τους.

Οι αναμνήσεις των πράξεων του Hasson, είναι ιδιαίτερα σκληρές. Ο Hasson πιστεύεται ότι υπέβαλε τους Εβραίους του γκέτο σε καταναγκαστικές εργασίες, ασκούσε βία πάνω τους, εφομούσε με τις δυνάμεις των Ναζί στις κατοικίες τους, τους ανάγκαζε να παραδώσουν κοσμήματα και χρήματα και εντόπιζε τους νεαρούς σε

---

⁵⁴Βλ. στο ίδιο.

ηλικία που ήταν υποχρεωμένοι για καταναγκαστική εργασία. Επιπρόσθετα, συμπεριφέρονταν με ιδιαίτερη σκληρότητα στα κορίτσια και τις γυναίκες. Τις ανάγκαζε να γδυθούν, ψάχνοντας για κρυμμένα χρήματα, τους κούρευε τα μαλλιά, τις εξωθούσε στην πορνεία, ενώ υπάρχουν και αναφορές για παρενοχλήσεις σε σεξουαλικό επίπεδο⁵⁵.

Ο ίδιος ο Hasson κανόνισε να φύγει προς τα ανατολικά με τη γυναίκα και την κόρη του τον Αύγουστο του 1943. Πολλές φορές τις εβδομάδες και μήνες που ακολούθησαν, αναγνωρίστηκε από Εβραίους πρόσφυγες από τη Θεσσαλονίκη (στην Αλβανία, την Ιταλία και την Αίγυπτο) και συνελήφθη από αντιπροσώπους των Συμμάχων, αλλά μέσα στο χάος του πολέμου κατάφερε να δραπετεύσει επανειλημμένα ή να αφεθεί ελεύθερος⁵⁶.

Τελικά, με την απελευθέρωση της Ελλάδας τον Οκτώβριο του 1944, οι Βρετανοί τον συνέλαβαν και τον επέστρεψαν στην Ελλάδα για δίκη. Το καλοκαίρι του 1946 εκείνη η δίκη, ένα συγκλονιστικό γεγονός που έπληξε την πόλη της Θεσσαλονίκης και την εβραϊκή διασπορά της Θεσσαλονίκης, κατέληξε σε ένοχη ετυμηγορία. Ο Hasson καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε⁵⁷.

Ο Vital Hasson, όπως φαίνεται, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη σχεδιαζόμενη γενοκτονία του εβραϊκού λαού. Ορισμένοι ιστορικοί πιστεύουν ότι ο αρχιραβίνος Tzevi Hirsch Koretz (1894-1945), ο οποίος παρουσιάστηκε ως διώκτης των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, ήταν στην πραγματικότητα ένας συνεργάτης των ναζι κατακτητών. Ο Koretz, το Συμβούλιο της Εβραϊκής Κοινότητας και οι Sonderkommando (οι «Ειδικές Ομάδες» Εβραίων κρατουμένων που διοικούσαν τους θαλάμους αερίων και τα κρεματόρια του Άουσβιτς-Μπίρκεναου) μπορούν να θεωρηθούν ως «προνομιούχοι» Εβραίοι που δεν ενήργησαν με τη θέλησή τους ή κακία αλλά μάλλον από επιθυμία να ζήσουν όσο το δυνατόν περισσότερο. Οι διάφορες εμπειρίες των «προνομιούχων» Εβραίων αντικατοπτρίζονται στις αλληλεπιδράσεις αυτών των δύο ανθρώπων με τον γερμανικό στρατό.⁵⁸

---

⁵⁵Adam Brown. *Judging "privileged" Jews: Holocaust, representation and the "Grey Zone"*. New York: Berghahn Books. 2013.

⁵⁶Βλ. ό.π. Adetunji. "Vital Hasson, the Jew who worked for the Nazis, hunted down refugees and tore apart families in WWII Greece".

⁵⁷Βλ. στο ίδιο.

⁵⁸Βλ. στο ίδιο.

3.3 Το ζήτημα του εβραϊκού δωσιλογισμού ως «γκρίζα ζώνη»

Ο Primo Levi ήταν ένας Ιταλός επιζών του Ολοκαυτώματος που φυλακίστηκε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Άουσβιτς στην Πολωνία. Στο πρώτο του έργο για το Ολοκαύτωμα, *If This Is a Man* (1947), ο Levi παρείχε μια αντικειμενική καταγραφή του πόνου και της σκληρότητας που βίωσαν οι Εβραίοι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Μετά τη δημοσίευσή του, ο Levi απομακρύνθηκε από το θέμα του Άουσβιτς για να επιστρέψει σε αυτό την δεκαετία του 1980 ενσωματώνοντας διάφορα ερωτήματα ηθικής μέσα στα δικά του βιώματα. Στο έργο αυτό ήταν που εισήγαγε και την έννοια της «γκρίζας ζώνης»⁵⁹.

Ο Levi επέκτεινε τη συζήτηση πάνω στο θέμα της εξουσίας των Γερμανών, πέρα από το παραδοσιακό, μέχρι τότε, πλαίσιο συζήτησης που εστίαζε στο ρόλο των Γερμανών στρατιωτών και αξιωματούχων, κάνοντας λόγο για εκείνους που συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς, αναδεικνύοντας, ωστόσο, το ζήτημα της χειραγώγησης και του εξαναγκασμού που υπέστησαν, ώστε να γίνουν κάτι σαν «εξωτερικοί συνεργάτες» των Γερμανών, όπως για παράδειγμα έκαναν το Εβραϊκό Συμβούλιο της Βαρσοβίας και των *Sonderkommando* του Άουσβιτς⁶⁰.

Αυτές οι ομάδες αποτελούνταν από Εβραίους που εξαναγκάστηκαν από τους Ναζί κατακτητές για να βοηθήσουν στην υλοποίηση της Τελικής Λύσης. Ο Levi αναφέρει τον Chaim Rumkowski, έναν άνθρωπο που υπηρέτησε ως πρόεδρος ενός γκέτο στην Πολωνία, και πώς ενσωματώθηκε στο ναζιστικό σύστημα. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι ο Rumkowski απολάμβανε κάποια εκτίμηση και ήταν γνωστός ως διευθυντής εβραϊκών φιλανθρωπικών οργανώσεων και αυταρχικός άνθρωπος. Σύντομα άρχισε να βλέπει τον εαυτό του στο ρόλο του απόλυτου αλλά φωτισμένου μονάρχη, και σίγουρα ενθαρρυνόταν από τους Γερμανούς⁶¹.

Ο Levi χρησιμοποίησε τον Rumkowski για να παραδειγματίσει τις επιπτώσεις του πολιτικού εξαναγκασμού σε όσους αναζητούσαν τον συμβιβασμό με τους Ναζί σε μια απρόβλεπτη κατάσταση. Με το να τοποθετήσουν Εβραίους σε κάποιες καίριες θέσεις, οι Ναζί είχαν βρει έναν τρόπο να πιέζουν την υπόλοιπη κοινότητα να συμμορφωθεί. Παρά τις θέσεις εξουσίας που κατείχαν, για τον Levi τα άτομα αυτά

---

⁵⁹Βλ. ό.π. Brown. *Judging "privileged" Jews: Holocaust, representation and the "Grey Zone"*.

⁶⁰Primo Levi. *The drowned and the saved*. New York: Summit Books, 1988.

⁶¹Βλ. στο ίδιο.

ήταν στην ουσία ανίσχυρα, καθώς όλοι είχαν απέναντι τους την καταπιεστική και φονική δύναμη των Γερμανών⁶².

Η Hannah Arendt (1906-1975), υπήρξε μια σημαντική πολιτικός φιλόσοφος, η οποία επίσης ασχολήθηκε με το ζήτημα του εβραϊκού δοσιλογισμού. Οι Arendt και Levi θεωρείται ότι προετοίμασαν το δρόμο για τους μελλοντικούς ιστορικούς του Ολοκαυτώματος να συζητήσουν την εβραϊκή εμπλοκή στον αφανισμό των ίδιων των Εβραίων. Ενώ ο Levi φαινόταν διστακτικός να κρίνει όσους βρίσκονταν στη «γκρίζα ζώνη», η Arendt αμφισβήτησε τη μέθοδό του αφαιρώντας την ηθική της διχοτομίας μεταξύ θύματος/διώκτη και επιρρίπτοντας ευθύνες όπου έκρινε σκόπιμο⁶³.

Στη συζήτησή της για τους Έλληνες Εβραίους, οι οποίοι ιστορικά αγνοήθηκαν από τους Ευρωπαίους ιστορικούς του Ολοκαυτώματος ως θύματα, η Arendt εξέτασε εν συντομία, αλλά με λεπτομέρεια, την εκκαθάριση του γκέτο της Θεσσαλονίκης. Αναγνώρισε τους Εβραίους που κατείχαν ξένα διαβατήρια και τα μέλη του Εβραϊκού Συμβουλίου ως τις μόνες «προνομιούχες» ομάδες στη Θεσσαλονίκη. Αναφέρει τον αρχιραβίνο Κόρετς, ο οποίος χαρακτηρίστηκε ως διώκτης τόσο από την ελληνική κυβέρνηση όσο και από επιζώντες Εβραίους κατά τα χρόνια μετά τον πόλεμο⁶⁴.

Είτε λόγω της έλλειψης διαθέσιμων πηγών εκείνη την εποχή είτε λόγω της συντριπτικής καταστροφής που αισθάνθηκε ο ευρωπαϊκός πληθυσμός η Arendt δεν ανέφερε έναν από τους ανθρώπους που θεωρείται ως από τους πιο σημαντικούς Εβραίους δοσίλογους της Θεσσαλονίκης, τον Vital Hasson. Η παράλειψη αυτή, από την πλευρά της Arendt είναι αναμφίβολα αξιοσημείωτη καθώς ο Hasson επρόκειτο για ένα άτομο που κατέχει κεντρική θέση στις μελέτες και συζητήσεις για τον εβραϊκό δοσιλογισμό και για αυτό που ο Levi θα αποκαλούσε ως «γκρίζα ζώνη». Κάτι που οφείλει να έχει κάποιος κατά νου όταν εξετάζει το ζήτημα του εβραϊκού δοσιλογισμού, είναι πως οι εμπειρίες των «προνομιούχων» Εβραίων διέφεραν μεταξύ τους και πως σε σημαντικό βαθμό συνδέονταν με την ανάγκη για επιβίωση.

---

⁶²Βλ. στο ίδιο.

⁶³Hannah Arendt. *Ο Αιχμάν στην Ιερουσαλήμ. Η κοινοτυπία του κακού*, μτφ. Αγγελική Μέντζα. Θυρσός, 1995.

⁶⁴Βλ. στο ίδιο.

3.4 «Προνομιούχοι» Εβραίοι ή δωσίλογοι καταδότες;

Υπό τη ναζιστική κατοχή, όλες οι ευρωπαϊκές πόλεις με εβραϊκούς πληθυσμούς διατάχθηκαν να έχουν Εβραϊκό Πολιτικό Συμβούλιο. Αυτά τα συμβούλια, αποτελούμενα από έως και είκοσι τέσσερις άνδρες, ήταν υπεύθυνα για την επίβλεψη των επιχειρήσεων του γκέτο και την εφαρμογή των ναζιστικών πολιτικών. Η Arendt θεωρεί πως εάν ο εβραϊκός λαός ήταν πραγματικά ανοργάνωτος και χωρίς ηγέτες, θα υπήρχε χάος και άφθονη δυστυχία, αλλά ο συνολικός αριθμός των θυμάτων δύσκολα θα ήταν μεταξύ τεσσεράμισι και έξι εκατομμυρίων ανθρώπων. Σύμφωνα με μια εκτίμηση, περίπου οι μισοί από αυτούς θα μπορούσαν να είχαν σωθεί αν δεν είχαν ακολουθήσει τις οδηγίες των Εβραίων Συμβουλίων⁶⁵.

Το έργο του Συμβουλίου δεν ακολουθούσε απλώς το πρωτόκολλο εξόντωσης των Ναζί. Αντίθετα, ήταν δουλειά τους να διατηρήσουν πλήρως την Εβραϊκή Κοινότητα κατά τη διάρκεια της κατοχής. Οι Εβραίοι ηγέτες οργάνωσαν το γκέτο στα πρώτα του στάδια, μοίρασαν άδειες εργασίας (για όσους κινδύνευαν από ναζιστική εκκαθάριση), διατήρησαν την υγεία της κοινότητας, μοίρασαν μερίδες τροφίμων και παρέιχαν στους Εβραίους τις ποσοστώσεις καταναγκαστικής εργασίας. Με το πλήθος των ευθυνών στο Συμβούλιο κατά τη διάρκεια της κατοχής, τα μικρά λάθη τους συχνά είχαν σοβαρές συνέπειες. Όταν οι ναζιστικές δυνάμεις απαίτησαν την καταστροφή του Εβραϊκού Νεκροταφείου της Θεσσαλονίκης, το Συμβούλιο δίστασε να δράσει – εκτός από το αίτημα που αρνήθηκε ο Ραβίνος Κόρετς να καθυστερήσει η κατεδάφιση. Το νεκροταφείο λεηλατήθηκε γρήγορα και καταστράφηκε, με μόνο μερικές εκατοντάδες εβραϊκές οικογένειες να έχουν χρόνο να μετακινήσουν τα οστά των νεκρών συγγενών τους⁶⁶.

Το σύστημα «ομηρείας» ήταν μια άλλη ναζιστική μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για τον έλεγχο του εβραϊκού πληθυσμού. Οι Γερμανοί απέκτησαν έναν κατάλογο από πενήντα έως εκατό διακεκριμένα μέλη της εβραϊκής κοινότητας και τους κήρυξαν «ομήρους». Εάν κάποιος από αυτούς τους ανθρώπους επιχειρούσε να φύγει, οι ναζιστικές δυνάμεις απείλησαν να σκοτώσουν άλλους αθώους Εβραίους⁶⁷.

---

⁶⁵Βλ. στο ίδιο.

⁶⁶Julia Philips Cohen, Sara Abrevaya Stein. *Sephardilives: a documentary history*. Stanford: Stanford University Press, 2014.

⁶⁷Βλ. στο ίδιο.

Σε κάποιες περιπτώσεις, οι Εβραίοι μέσα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης βρέθηκαν επίσης σε «προνομιούχες» θέσεις, όπως αυτή των Sonderkommando. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ήταν μερικοί από τους πρώτους που έφτασαν στο Άουσβιτς, όπου τα μέλη του Sonderkommando επιλέχθηκαν από τον ανδρικό εβραϊκό πληθυσμό για να λειτουργήσουν τους θαλάμους αερίων και τα κρεματόρια. Τα μέλη του Sonderkommando οργάνωναν τις νέες αφίξεις των κρατουμένων, τους κρατούσαν ήρεμους, μετέφεραν πτώματα και αφαιρούσαν χρυσό από τα δόντια των νεκρών. Για όσους βρίσκονται σε αυτήν την εφιαλτική πραγματικότητα, ο Shlomo Venezia, ένας επιζών που ήταν μέλος των Sonderkommando, τόνιζε στα απομνημονεύματά του ότι ήταν αναγκασμένοι να προβούν σε αυτές τις πράξεις, και για αυτό δεν μπορεί να τους αποδοθεί η κατηγορία του «δωσιλογισμού». Υπογραμμίζει ότι δεν είχαν άλλη επιλογή και πως έκαναν τη δουλειά που αρνήθηκαν να κάνουν οι Ναζί στρατιώτες, και πως αν τους δίνονταν η επιλογή, θα είχαν και αυτοί αρνηθεί επίσης⁶⁸.

3.5 Επαναπροσεγγίζοντας το ζήτημα του εβραϊκού δωσιλογισμού

Εκτός από ένα άτομο που θα συζητηθεί αργότερα σε αυτή την ενότητα, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης συμμετείχαν στις γερμανικές προσπάθειες εξόντωσης κάτω από απίστευτη πίεση. Όπως αποδεικνύεται από τις πρακτικές «ομηρείας» που χρησιμοποιούσαν οι Ναζί και το σύστημα των Sonderkommando, οι ναζιστικές αρχές στην ουσία εξανάγκαζαν τους Εβραίους συχνά να αναλάβουν ρόλο συνεργατών. Με αυτόν τον τρόπο, το «προνόμιο» ορίστηκε ως η αύξηση της ευθύνης σε συνδυασμό με τη δυνατότητα παράτασης της ζωής κάποιου.

Μια χαρακτηριστική περίπτωση τέτοιου «προνόμιου» στην Θεσσαλονίκη ήταν ο αρχираβίνος Tzevi Koretz (Κόρετς). Ο Κόρετς έγινε ο Αρχираβίνος της Θεσσαλονίκης το 1932 και αναγκάστηκε να ηγηθεί του Εβραϊκού Συμβουλίου από τις ναζιστικές αρχές. Συναντιόταν με Γερμανούς εκπροσώπους κάθε εβδομάδα, χρησιμεύοντας ως μέσο μέσω του οποίου οι Ναζί ασκούσαν την πολιτική τους στην εβραϊκή κοινότητα. Σε μεταπολεμικές αφηγήσεις επιζώντων και ιστορικών, ο Κόρετς απεικονίζεται σε μεγάλο βαθμό ως ο κύριος Εβραίος συνεργάτης των ναζιστικών αρχών. Ωστόσο, οι πρόσφατες ιστορικές μαρτυρίες αντιθέτως θεωρούν τον ρόλο του ως κάποιον που λειτουργούσε υπό πίεση και με σκοπό να παρατείνει τη ζωή του.

---

⁶⁸Βλ. ό.π. Venezia. Inside the gas chambers, σ. 103.

Ο Κόρετς ενεπλάκη για πρώτη φορά ως συνεργάτης στο επεισόδιο στην Πλατεία Ελευθερίας. Ο Moshe Burla περιέγραψε την εμπειρία του με τον Κόρετς σε μια συνέντευξη το 2005:

«Κρυβόμασταν στο σπίτι. Παροτρύναμε και άλλους να μην πάνε [στην Πλατεία Ελευθερίας], αλλά οι Εβραίοι ακολουθούσαν τον Κόρετς, ο οποίος τους έλεγε: ‘Είμαστε Εβραίοι, και πρέπει να πάμε.’ ... Είχα μεγάλο πρόβλημα με τον ραβίνο, ο οποίος είχε μια συγκέντρωση στη συναγωγή και παρότρυνε τους ανθρώπους να πάνε, και έλεγε στους ανθρώπους ότι επρόκειτο να ζήσουν σε άλλη χώρα, να πάρουν χρήματα, νέα ρούχα, εργαλεία για να δουλέψουν, εξαπατώντας τους ανθρώπους να πάνε εκεί... Οι δέκα από εμάς πήγαμε στο γραφείο του ραβίνου μια άλλη μέρα και του ζητήσαμε να πάει ως επικεφαλής των ανθρώπων και να φύγει μαζί τους για να τους σώσει από τους Γερμανούς. Μας φέρθηκε πολύ σκληρά, λέγοντάς μας: ‘Αν δεν φύγετε τώρα από εδώ, καλώ την Γκεστάπο’»⁶⁹.

Ο ραβίνος πίεσε τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης να ακολουθήσουν τις εντολές των κατακτητών, που, στα μάτια πολλών, τον ενέπλεξαν στα εγκλήματά τους. Ωστόσο, αυτή η συμπεριφορά δεν ήταν μοναδική για τον Κόρετς, καθώς οι ναζιστικές αρχές ανέθεσαν σε όλους τους ηγέτες των Εβραϊκών Συμβουλίων να ενεργήσουν ανάλογα. Ο Κόρετς δεν είχε άλλη επιλογή από το να επιβάλει τις ναζιστικές πολιτικές εντός της Θεσσαλονίκης – πιθανώς επειδή πίστευε ότι οι Γερμανοί ήταν ειλικρινείς στις υποσχέσεις τους για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης ή επειδή φοβόταν τι θα μπορούσε να συμβεί αν τα μέλη της κοινότητάς του δεν υπάκουαν. Ο Κόρετς επικρίθηκε επίσης για τη χαλαρή στάση του Εβραϊκού Συμβουλίου απέναντι σε κρίσιμες αποφάσεις. Όταν οι ελληνικές αρχές κατεδάφισαν το αρχαίο εβραϊκό νεκροταφείο, πολλοί κατηγορήσαν την τάση του Κόρετς να χρονοτριβεί. Στην πραγματικότητα, οι ελληνικές αρχές ήταν αποφασισμένες για την καταστροφή του νεκροταφείου και οι όποιες καθυστερήσεις έκανε ο Κόρετς θα ήταν μάταιες. Ο Κόρετς έπαιρνε αποφάσεις για την κοινότητα μέχρι που απελάθηκε στο Μπέργκεν-Μπέλσεν μαζί με την οικογένειά του τον Αύγουστο του 1943. Τον Ιούνιο του 1945, πέθανε από τύφο, λίγες εβδομάδες μετά την απελευθέρωση από το Μπέργκεν-Μπέλσεν⁷⁰.

---

⁶⁹Moshe Burla. “Moshe Burla”, interview with Stratos Dordanas, Centropa, October, 2005.

Προσπελάσιμο στο: <https://www.centropa.org/en/biography/moshe-burla>

⁷⁰Geoffrey P. Megargee. “German-occupied Greece” in *The United States Holocaust memorial museum encyclopedia of camps and ghettos, 1933-1945, Volume II: Ghettos in German-occupied Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, 2012, 1844-1850.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, τα πρόσφατα διαθέσιμα αρχεία και η επανεκτίμηση του Κόρετς τον ερμήνευσαν ως λιγότερο κακόβουλο χαρακτήρα από ό,τι είχε αρχικά απεικονιστεί, μετριάζοντας έτσι το ρόλο του ως δωσίλογο. Ο χαρακτηρισμός του ως τέτοιου, θεωρείται προϊόν της ανάγκης της εβραϊκής κοινότητας να αποδώσει την ευθύνη για το τραύμα της, της επιθυμίας της ισραηλινής κυβέρνησης να δημιουργήσει ένα ενωτικό αντιδιασπορικό συναίσθημα και της ανάγκης της ελληνικής κυβέρνησης να κατευνάσει τη δική της ενοχή⁷¹.

Η πολιτική συνδιαλλαγής του Κόρετς προς τις γερμανικές αρχές ήταν καθοριστική για να γίνει αντιληπτός από την υπόλοιπη εβραϊκή κοινότητα ως συνεργάτης των Γερμανών. Οι γερμανικές δυνάμεις της Θεσσαλονίκης επέλεξαν τον Κόρετς ως αρχηγό του Εβραϊκού Συμβουλίου, χρησιμοποιώντας τον ως μοχλό τους, επομένως είναι κατανοητό ότι συνδέθηκε με το δωσιλογισμό. Μετά τον πόλεμο, ο Κόρετς θεωρήθηκε από τις Ισραηλινές αρχές ως δωσίλογος και συνεργάτης των Γερμανών: «Έπρεπε να κριθεί ένοχος για να μπορέσει η ισραηλινή κοινωνία να αποστασιοποιηθεί από τη διασπορική εμπειρία που υποστήριξε, ... [και] να δικαιώσει την ελληνική συλλογική συνείδηση ότι δεν έκανε αρκετά για να αποτρέψει τις απελάσεις»⁷².

3.6 Η κατάσταση μετά τον πόλεμο και οι δίκες των δωσίλογων

Η Θεσσαλονίκη απελευθερώθηκε στις 30 Οκτωβρίου 1944. Νωρίς το απόγευμα, μέλη του Ελληνικού Εθνικού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ, η στρατιωτική πτέρυγα του αριστερού Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου ή ΕΑΜ) μπήκαν στην πόλη και, δύο ή τρεις μέρες αργότερα, έφτασαν και οι δυνάμεις των Βρετανών. Οι Εβραίοι θα μπορούσαν να κυκλοφορήσουν ξανά στην πόλη όπου είχαν ζήσει τόσα χρόνια ελεύθεροι. Αρχικά, οι λίγοι Εβραίοι που είχαν κρυφτεί εκεί, μετά ένας μικρός αριθμός Εβραίων μαχητών της αντίστασης, άνθρωποι που είχαν βρει καταφύγιο στα βουνά, σε χωριά ή στην Αθήνα. Ένα μήνα αργότερα, στις 6 Δεκεμβρίου, όσοι Εβραίοι βρίσκονταν στη Θεσσαλονίκη συναντήθηκαν στη συναγωγή της οδού Συγγρού και εξέλεξαν ένα προσωρινό συμβούλιο. Στις 4 Μαρτίου 1945, η εφημερίδα Ελευθερία δημοσίευσε ένα άρθρο με τίτλο «Η Θεσσαλονίκη χωρίς

---

⁷¹Minna Rozen, "Jews and Greek remember their past: The political career of Tzevi Koretz (1933-43). *Jewish Social Studies, New Series*, 12, no. 1, 2005, 111-66.

⁷²Βλ. στο ίδιο.

Εβραίους», με υπότιτλο «Οι επιζώντες επιστρέφουν», στο οποίο, μεταξύ άλλων, αναφέρονταν:

«Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του αντιβασιλέα, μια σημαντική αλλαγή στην κοινωνική ζωή ήταν εμφανής... Οι Εβραίοι της πόλης πρόσφεραν μια ιδιαίτερη γεύση στη ζωή της πόλης. Ήρθαν όμως οι Γερμανοί και πλέον η Θεσσαλονίκη δεν έχει Εβραίους»⁷³.

Ήταν ένας συγκλονιστικός τρόπος να γίνει αναφορά στον θάνατο 48.000 πολιτών της πόλης. Τρεις μέρες μετά την απελευθέρωση το ΕΑΜ πήρε τον έλεγχο της πόλης. Η πρώτη Προσωρινή Δημοτική Επιτροπή συνεδρίασε το απόγευμα της 2ας Νοεμβρίου στο ξενοδοχείο Majestic για να ασχοληθεί με επείγοντα ζητήματα που αφορούν τις δημόσιες συγκοινωνίες, τα τρόφιμα και τον ηλεκτρισμό, την υγεία και τη στέγαση.

Λίγες μέρες αργότερα, κατέληξε σε μια λίστα με κατηγορίες πληθυσμού που είχαν επείγουσα ανάγκη στέγασης: θύματα βομβών και πυρκαγιών, μαχητές της αντίστασης, θύματα διώξεων των Γερμανών και των συνεργατών τους και Εβραίοι που επέστρεφαν που ζούσαν σε άθλιες συνθήκες υγιεινής. Η επιτροπή πρότεινε τη δημιουργία οικισμού με περίπου 20.000 «κινητές κατοικίες» στον χώρο του κατεστραμμένου εβραϊκού νεκροταφείου και την προετοιμασία για την επιστροφή περίπου 150.000 μη Εβραίων προσφύγων. Η επιτροπή αναφερόταν μόνο στους Εβραίους «που έφυγαν ακούσια» για να σώσουν τη ζωή τους και, κατά την επιστροφή τους, βρήκαν τα σπίτια τους κατελημμένα. Φαινόταν ότι δεν γνώριζε τους επιζώντες του στρατοπέδου. Αμέσως μετά, η πολιτική κατάσταση άλλαξε καθώς η δεξιά κατέκτησε τον δήμο. Μέχρι τον Μάρτιο του 1945, οι προτεραιότητες είχαν σαφώς αλλάξει, όπως αντικατοπτρίζουν τα πρακτικά του δεξιού συμβουλίου: πρώτα και κύρια ήταν η ανάγκη επιστροφής στις ηθικές και θρησκευτικές αξίες που είχαν υπονομευτεί από τη «βίαιη απόπειρα ανατροπής του κοινωνικού μας συστήματος με σκληρά και απάνθρωπα μέσα, ατιμάζοντας τους Έλληνες και κάθε άνθρωπο».

Στα τέλη της άνοιξης του 1945, οι επιζώντες του στρατοπέδου άρχισαν να φτάνουν στην πόλη και τα φρικτά νέα ότι οι Γερμανοί έκαψαν τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης στα κρεματόρια διαδόθηκαν γρήγορα. Ακόμα και τα ονόματα των δρόμων είχαν αλλάξει. Μόλις το φθινόπωρο του 1945 οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης συνειδητοποίησαν την πλήρη έκταση της καταστροφής. Στις 19 Σεπτεμβρίου, την

---

⁷³Εφημερίδα Ελευθερία, 04 Μαρτίου 1945, προσπελάσιμο στο: <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

Ημέρα της Εξιλέωσης (Yom Kippur), μια εφημερίδα ανέφερε: «Δύο χιλιάδες άνθρωποι ήταν παρόντες [στη συναγωγή] κλαίγοντας για τους 45.000 ομοθρήσκους τους που δολοφονήθηκαν». Ο τελευταίος επιζών επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη τον Νοέμβριο του 1945⁷⁴.

Για τους περισσότερους Έλληνες, Εβραίους ή μη, τα μεταπολεμικά χρόνια ήταν μια περίοδος μεγάλων στερήσεων. Όπως αλλού, για παράδειγμα στο Παρίσι, έτσι και στη Θεσσαλονίκη οι περισσότεροι από όσους επέστρεψαν, διαπίστωσαν ότι είχε κλαπεί η περιουσία τους και τα σπίτια τους είτε σφετερίστηκαν από Γερμανούς συνεργάτες είτε είχαν ληφθεί από άπορους ανθρώπους και πρόσφυγες που αναζητούσαν καταφύγιο⁷⁵

Το τέλος του πολέμου και το δίκαιο θα έπρεπε να σημαίνει την άμεση επιστροφή της περιουσίας τους. Ωστόσο, χάρη στην αναβλητικότητα των δημοτικών και δικαστικών αρχών, η διαδικασία ήταν μακροχρόνια. Η έλλειψη σπιτιού δεν είναι μόνο ένα σημαντικό πρακτικό ζήτημα. Τα σύγχρονα κράτη ενίσχυσαν την εννοιολογική και συναισθηματική σύνδεση μεταξύ ενός συγκεκριμένου σπιτιού και της αφηρημένης συλλογικής πατρίδας και, σε τέτοιες κοινωνίες, η απώλεια του σπιτιού και των περιουσιακών στοιχείων συνεπάγεται απώλεια της ταυτότητας και της αίσθησης του ανήκειν⁷⁶.

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μπορεί να ένιωθαν ξεριζωμένοι από έναν τόπο στον οποίο ανήκαν. Οι εβραϊκές οικογένειες έπρεπε να μοιράζονται διαμερίσματα και αυλές ή να βρίσκουν καταφύγιο σε ένα κοινόχρηστο κτίριο. Το πρόσφατα εκλεγμένο εβραϊκό προσωρινό συμβούλιο συνειδητοποίησε αμέσως τις πιεστικές ανάγκες.

Χρησιμοποιώντας γραφειοκρατικά προσχήματα, οι τοπικές αρχές καθυστέρησαν και εμπόδισαν τις προσπάθειες του εβραϊκού συμβουλίου να προσφέρει ανακούφιση στους φτωχούς Εβραίους. Στο μεταξύ, όπως και ο υπόλοιπος τοπικός πληθυσμός, οι Εβραίοι υπέφεραν από φυματίωση, αλλά και από άλλες σωματικές και ψυχολογικές παθήσεις. Τον Ιανουάριο του 1945, το προσωρινό εβραϊκό συμβούλιο απευθύνθηκε στη Διοίκηση Αρωγής και Αποκατάστασης των Ηνωμένων Εθνών (UNRRA) εκ μέρους 450 Εβραίων που με πολλές θυσίες και στερήσεις κατάφεραν να ξεφύγουν από τον άγριο διωγμό των ναζιστικών ενεργειών.

---

⁷⁴Ελληνικός Βοράς, 19 Σεπτεμβρίου 1945.

⁷⁵Shannon L. Fogg, *Stealing home: Looting, restitution, and reconstructing Jewish lives in France, 1942-1947*, Oxford: Oxford University Press, 2016, σ. 124.

⁷⁶Leora Auslander, "Coming home? Jews in Post war Paris". *Journal of Contemporary History*, 40, No. 2, 2005, σ. 237-259.

Το συμβούλιο αναζήτησε τροφή για επιζώντες που ήταν υποσιτισμένοι και εντελώς εξαντλημένοι, τόσο οικονομικά όσο και σωματικά⁷⁷.

Στις αρχές του 1945, ο Έλληνας υπουργός Πρόνοιας, Πέτρος Λεβαντής, πρότεινε να συμπεριληφθούν οι Εβραίοι στην κατηγορία των προσφύγων. Συνέστησε στο εβραϊκό συμβούλιο να ζητήσει από τον δήμο να επιτρέψει στους επιζώντες να επιστρέψουν στα παλιά τους σπίτια και να συγκατοικήσουν με τους πρόσφυγες που ζούσαν τώρα εκεί. Ωστόσο, η ακόμη ενεργή Υπηρεσία Διαχείρισης Εβραϊκής Περιουσίας (YDIP), η οποία είχε συσταθεί από τις κατοχικές αρχές για τη διαχείριση περιουσιακών στοιχείων, επιχειρήσεων και κατοικιών που άφησαν πίσω τους Εβραίοι, παρενέβη για να εμποδίσει τη διαδικασία: περίπου 2.300 καταστήματα και 12.000 εβραϊκά διαμερίσματα καταλαμβάνονταν από αγνώστους. Η κατάσταση ήταν πραγματικά απελπιστική καθώς το 1943 – ενώ οι απελάσεις συνεχίζονταν ακόμη – φτωχές εβραϊκές γειτονιές, όπως το Régie Vardar είχαν κατεδαφιστεί με εντολή του δήμου⁷⁸.

Δεκάδες επιζώντες που επέστρεφαν στη Θεσσαλονίκη βρήκαν καταφύγιο στη Συναγωγή της Συγγρού. Εγγράφηκαν αμέσως στο Σύνδεσμο Εβραίων Ομήρων στην Πολωνία, δηλαδή στην οργάνωση των επιζώντων του στρατοπέδου που είχε δημιουργηθεί τον Ιούνιο του 1945⁷⁹.

Τους επόμενους μήνες και χρόνια, οι Εβραίοι θα έπρεπε να βρουν λύσεις μόνοι τους. Στέγαση, φαγητό, ρούχα – τίποτα δεν θεωρούνταν δεδομένο εκείνες τις μέρες. Σε μια επιστολή προς τον έπαρχο, με ημερομηνία 6 Οκτωβρίου 1945, η κοινότητα ζήτησε βοήθεια για τους άπορους Εβραίους που επέστρεφαν και που είχαν ανάγκη από ρούχα και υποδήματα. Το στεγαστικό ζήτημα θα παρέμενε κεντρικό για χρόνια. Όλοι οι Εβραίοι έστρεψαν τα μάτια τους στην κοινότητα. πρόσφεραν υπηρεσίες στην κοινότητα, περίμεναν τα πάντα από την κοινότητα. Πριν από τον πόλεμο, οι ελίτ, πλούσιες οικογένειες που κυβερνούσαν την κοινότητα είχαν επίσης δημιουργήσει ένα ισχυρό δίκτυο ιδρυμάτων πρόνοιας. Ωστόσο, τις παραμονές του πολέμου, παρά την ακίνητη περιουσία της, η κοινότητα χρεοκόπησε. Μετά το ξέσπασμα του πολέμου μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας, μια εκτίμηση του επιπέδου φτώχειας στις εβραϊκές γειτονιές κατέληξε στο συμπέρασμα ότι από τους περίπου

---

⁷⁷Mark Mazower, “Οι συνέπειες του διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης”, στο *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή*, Επιμ. Rika Benveniste, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1998, 53–61

⁷⁸Βλ. Στο ίδιο.

⁷⁹Minna Rozen, “The Jewish community of Salonica, 1912-1941: Organizational patterns” *Archeion Analekta*, 2016: 307-367.

50.000 Εβραίους στην πόλη, 31.036 ήταν άποροι. Την παραμονή του πολέμου, η κοινότητα ασχολήθηκε κυρίως με την παροχή βοήθειας στους χιλιάδες άπορους. Τώρα, το 1945, χωρίς κανένα κατάλληλο μέσο, η κοινότητα έπρεπε να ζητήσει βοήθεια από την UNRRA, το Εβραϊκό Συμβούλιο, άλλες εβραϊκές κοινότητες, άτομα, συγγενείς, καθώς και Εβραίους στο εξωτερικό⁸⁰.

3.7 Οι Δίκες

Οι δίκες των δωσίλογων στη μεταπολεμική Θεσσαλονίκη έλαβαν χώρα μέσα σε ένα ευρύτερο πολιτικό περιβάλλον, το οποίο σχηματίστηκε στην Ευρώπη εν γένει και σε συνδυασμό με τις τοπικές πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες. Οι πρωτοβουλίες των δικαστικών και διοικητικών αρχών για την τιμωρία όσων είχαν συνεργαστεί με τις δυνάμεις των Ναζί υπήρξε πράγματι μια σημαντική καμπή στην κοινωνικό-πολιτική σκηνή της Ελλάδας αλλά και της Ευρώπης γενικότερα. Οι ποινικές διώξεις που έλαβαν χώρα σε διάφορα κράτη τα οποία είχαν συμμετέχει στον πόλεμο, αποτέλεσαν μια προσπάθεια να αποκατασταθούν οι κρατικές δομές, να νομιμοποιηθούν τα διάδοχα καθεστώτα και να σταθεροποιηθούν την μετάβαση στην μεταπολεμική εποχή⁸¹.

Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι για κάποιους ιστορικούς και ερευνητές οι ποινικές διώξεις των δωσίλογων της Κατοχής υπήρξαν ένα μέσο για την αποκλιμάκωση των εμφύλιων συγκρούσεων, κάτι το οποίο δεν ήταν χαρακτηριστικό μόνο της Ελλάδος αλλά και διάφορων κρατών που είχαν πληγεί από τον πόλεμο. Μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον, λοιπόν, ανέκυσαν δύο διαφορετικές προσεγγίσεις απέναντι σε αυτούς που θεωρούνταν ως «δωσίλογοι», προσεγγίσεις οι οποίες προέρχονταν και από δύο διαφορετικά «στρατόπεδα»⁸².

Από τη μια πλευρά, υπήρχαν οι εκπρόσωποι μιας προπολεμικής ελίτ, φιλελεύθεροι, οπαδοί του βασιλιά και αντικομμουνιστές πολιτικοί, και γενικότερα αυτοί που εκπροσωπούσαν την κυβερνητική πλειοψηφία, ο ορισμός των «δωσίλογων» συνδέονταν με εκείνους που αποτέλεσαν μέλη των κατοχικών κυβερνήσεων αλλά και ανθρώπους που είχαν αναλάβει διάφορα καθήκοντα

---

⁸⁰Evanghelos Chekimoglou, "Jewish Pauperism in Salonika, 1940-1941" in *The last Ottoman century and beyond: The Jews in Turkey and the Balkans, 1808-1945*, vol. 2, ed. Minna Rozen, Tel Aviv: Tel Aviv University, 2002, σ. 203.

⁸¹Δημήτρης Κουσουρής, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ανασυγκρότηση, εμφύλιος, παλινόρθωση*. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σ. 105-130.

⁸²Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, «Η ποινική δίωξη των δωσίλογων της κατοχής. Η στάση της δικαιοσύνης». Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα, σ. 7.

(πληροφοριοδότες, καταδότες, βασανιστές, κ.α.) λογοδοτώντας στις κατοχικές αρχές. Από την άλλη πλευρά, υπήρχε το ΕΑΜ για το οποίο η συνεργασία με τις δυνάμεις των Ναζί αποτελούσε ένα πολιτικό και κρατικό έγκλημα και συνεπώς συνδέονταν με όλα τα σώματα ασφαλείας αλλά και όσους είχαν συνεργαστεί πολιτικά με το κατοχικό κράτος της Αθήνας.

Όσον αφορά τη Θεσσαλονίκη, το Ειδικό Δικαστήριο Θεσσαλονίκης έλαβε χώρα στις 24 Απριλίου 1945 με σκοπό να δικάσει όσους είχαν συνεργαστεί με τις δυνάμεις των Γερμανών, των Ιταλών και των Βούλγαρων. Μεταξύ 1945 και 1946 έλαβαν χώρα έντεκα δίκες όπου υπήρχαν και Εβραίοι μάρτυρες, ωστόσο μόνο σε μία από αυτές οι μάρτυρες κλήθηκαν να καταθέσουν από το συνήγορο υπεράσπισης. Καθώς το δικαστήριο δεν είχε την αρμοδιότητα να διευθετήσει το θέμα των εβραϊκών περιουσιών, οι μάρτυρες προχωρούσαν σε επιβεβαίωση της κατοχής των περιουσιακών τους στοιχείων από τους κατηγορούμενους. Σε πολλές περιπτώσεις, υπήρχαν καταγγελίες για βίαιη απόσπαση μεγάλων χρηματικών ποσών και άλλων αντικειμένων, μέσα στο πλαίσιο εφαρμογής των αντί-εβραϊκών μέτρων⁸³.

Κατά τη διάρκεια των δικών, ο Λάσκαρης Παπαναούμ καταδικάστηκε ερήμην, ο οποίος κατά τη γερμανική κατοχή και με τη μεσολάβηση των κατοχικών δυνάμεων απέσπασε το εργοστάσιο δέρματος Αβαγιού, το οποίο ήταν τότε το μεγαλύτερο στα Βαλκάνια. Ο Παπαναούμ είχε, επίσης, τον έλεγχο ενός μεγάλου δικτύου πληροφοριοδοτών – τους οποίους αντάμειβε με περιουσίες Εβραίων – που συνεργάζονταν με τους Γερμανούς⁸⁴.

Ο Σταύρος Αδάμ που υπήρξε βασικός συνεργάτης του Παπαναούμ, δικάστηκε επίσης, αλλά κατάφερε να διαφύγει στη Γερμανία, παίρνοντας μαζί του σχεδόν όλη του την περιουσία που είχε αποκτήσει κατά τη συνεργασία του με τις δυνάμεις των Ναζί και την οποία μετέφερε με το τρένο περίπου ένα μήνα πριν την αποχώρηση των Γερμανών από τη Θεσσαλονίκη. Μέσα στο πλαίσιο των δικών, υπήρχαν πολλές κατηγορίες για δωροδοκίες ανθρώπων και έγιναν δίκες ανθρώπων που είχαν συνεργαστεί με τους Ναζί ως πληροφοριοδότες, καταδότες, κ.α.⁸⁵

Η δίκη των Εβραίων δωσίλογων έλαβε χώρα στις 2 Ιουλίου 1946. Στο ειδώλιο του κατηγορουμένου κάθισαν εννιά από τους δεκατρείς κατηγορούμενους συνολικά, καθώς οι υπόλοιποι φυγοδίκησαν. Στη δίκη κατέθεσαν τριάντα τέσσερις μάρτυρες

---

⁸³Ελένη Χαϊδιά, Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 43-52.

⁸⁴ Βλ. ό.π. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σ. 8

⁸⁵ Βλ. στο ίδιο.

κατηγορίας (εκ των οποίων οκτώ χριστιανοί και τέσσερις επιζήσαντες από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης), επτά μάρτυρες πολιτικής αγωγής, και επτά πολιτικοί ενάγοντες εκ των οποίων ήταν και η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης.

Κάτι το οποίο αξίζει να σημειωθεί είναι οι καταθέσεις που δόθηκαν στη διάρκεια της δίκης, αποτέλεσαν τις πρώτες δημόσιες αναφορές για τις βαναυσότητες που υπέστησαν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης κατά την κατοχή αλλά και για την απάνθρωπη σκληρότητα που βίωσαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης όπου είχαν οδηγηθεί μετά τον εκτοπισμό τους από την πόλη⁸⁶.

Σε γενικές γραμμές, στην Ελλάδα, όπως συνέβη και στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης που ενεπλάκησαν στον πόλεμο με τη Γερμανία, οι περισσότεροι δωσίλογοι που είχαν καταδικαστεί και κρατούνταν σε φυλακές, μεταξύ των οποίων και υπουργοί, αφέθηκαν ελεύθεροι. Με βάση τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, η Θεσσαλονίκη βρίσκονταν περίπου στο μέσο όρο των καταδικασθέντων για δωσιλογισμό (με 95 καταδικασθέντες ανά 100.000 κατοίκους) μεταξύ έξι περιοχών (κατά σειρά: Θεσπρωτία, Δράμα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Αθήνα, Μεσσηνία)⁸⁷.

Σε αντίθεση με την αυστηρότητα των ποινών που επιβλήθηκαν ανά εκατοντάδες στους δωσίλογους σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η μεταχείριση στην Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκή. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Κουσουρής: «Το μεταπολεμικό καθεστώς χρησιμοποίησε αρχικά την τιμωρία των δωσίλογων, στην αρχή για να συγκαλύψει την εσωτερική σύγκρουση. Έπειτα για να επιβάλει τη λήθη του διχασμού». Οι ποινικές διώξεις των δωσίλογων υπήρξε, μεταξύ άλλων, και μια πολιτική στρατηγική του μεταπολεμικού ελληνικού κράτους, μέσα στο πλαίσιο των «διαπιστευτηρίων» που όφειλαν να δώσουν στους Συμμάχους, ώστε να επικυρωθεί και τυπικά ο φιλελεύθερος χαρακτήρας του καθεστώτος⁸⁸.

---

⁸⁶ Βλ. στο ίδιο.

⁸⁷ Βλ. ό.π. Κουσουρής, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ανασυγκρότηση, εμφύλιος, παλινόρθωση*, σ. 590.

⁸⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 595.

Συμπεράσματα

Η μνήμη του Ολοκαυτώματος διαμορφώνει τον τρόπο με τον οποίο οι μελλοντικές γενιές μαθαίνουν για τη γενοκτονία μέσω ενός συνδυασμού ιστοριογραφικού έργου και συλλογικής μνήμης. Για όσους μελετούν τη μνήμη του Ολοκαυτώματος, η αντιληπτή γραμμή μεταξύ δράστη και θύματος παρουσιάζει κάποιο δίλημμα επειδή συχνά οραματίζεται ως ένα απλό σύστημα με μόνο δύο «πρωταγωνιστές»: Γερμανούς Ναζί και Εβραίους. Η άγνοια των διαφόρων επιπέδων εμπλοκής στη γενοκτονία οδηγεί σε αναποτελεσματικά συστήματα αποκατάστασης της δικαιοσύνης, καθώς και σε εξασθενημένη συλλογική μνήμη για το πώς συμβαίνουν τέτοια τραγικά γεγονότα.

Η εργασία αυτή επιχείρησε να επαναπροσεγγίσει την κατανόηση του Ολοκαυτώματος δίνοντας έμφαση στο φάσμα των θυμάτων, των συνεργατών και των δραστών, βασισμένο σε μαρτυρίες επιζώντων του Ολοκαυτώματος στην Ελλάδα της Θεσσαλονίκης, αλλά και σε θεωρητικές προσεγγίσεις από ιστορικούς.

Η ιστορία της κατεχόμενης από τους Γερμανούς Θεσσαλονίκης, αντανακλά τους διαφορετικούς βαθμούς αυτής της «γκρίζας ζώνης», μιας έννοιας που, όπως φάνηκε, επικεντρώνεται κυρίως στη δυσκολία που έχει το έργο της κατανόησης, όχι μόνο του ρόλου που διαδραμάτισαν οι δωσίλογοι αλλά και στην ερμηνεία του ίδιου του δωσιλογισμού.

Μέχρι πρόσφατα, οι ιστορικοί αγνόησαν τον ρόλο της Ελλάδας στις μελέτες του Ολοκαυτώματος ως σύμπτωμα της μνήμης του Ολοκαυτώματος με επίκεντρο τους Εβραίους. Ο μόνος Εβραίος εγκληματίας πολέμου που δικάστηκε στην Ευρώπη για τους θανάτους των μελών της δικής του κοινότητας ήταν από τη Θεσσαλονίκη, όπου ζούσαν 50.000 Εβραίοι πριν από τη γερμανική κατοχή το 1941. Ομοίως, ο αρχιραβίνος της Θεσσαλονίκης κατονομάστηκε ως κύριος διώκτης στη μεταπολεμική αφήγηση για το ελληνικό Ολοκαύτωμα .

Οι ιστορικοί, όπως φάνηκε, σε κάποιες περιπτώσεις αναφέρονται σε Εβραίους που συνεργάστηκαν με τους Ναζί ως «προνομιούχους», αλλά οι εμπειρίες τους διέφεραν ακόμη και σε αυτήν την κατηγορία. Όπως έγινε κατανοητό, οι ιστορικοί του Ολοκαυτώματος προσεγγίζουν τους «προνομιούχους» Εβραίους ως θύματα που, για να παρατείνουν τη ζωή τους και να αποφύγουν τις διώξεις και το θάνατο, αναγκάστηκαν να συμπεριφέρονται με τρόπους που συχνά έχουν ερμηνευθεί ως συνεργατικοί με τις ναζιστικές πρακτικές εκκαθάρισης του εβραϊκού πληθυσμού.

Ο Vital Hasson, μια από τις πιο γνωστές προσωπικότητες της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, έπαιξε σκόπιμα εξέχοντα ρόλο στην καταστροφή της εβραϊκής κοινότητας. Από την άλλη, προσωπικότητες όπως ο αρχιραβίνος Tzevi Hirsch Koretz αν και απεικονίζεται ως διώκτης των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, μπορεί να θεωρηθεί ότι ήταν ακούσιος συνεργάτης της ναζιστικής Γερμανίας. Από την άλλη, τα μέλη του συμβουλίου της εβραϊκής κοινότητας και των Sonderkommando Εβραίων κρατουμένων που λειτουργούσαν τους θαλάμους αερίων και τα κρεματόρια του Άουσβιτς-Μπίρκεναου, όπως ο Κόρετς, μπορούν να χαρακτηριστούν ως «προνομιούχοι» Εβραίοι που δεν ενήργησαν με δική τους βούληση ή με κακία, αλλά μάλλον για να παρατείνουν τη ζωή τους. Οι διαφορές στις συνεργασίες τους με τις γερμανικές δυνάμεις αποκαλύπτουν τη διαφορετικότητα των εμπειριών των «προνομιούχων» Εβραίων.

Η μελέτη αυτή ελπίζει να συνεισφέρει στο σύνολο της γνώσης που αντικρούει την άρνηση του Ολοκαυτώματος και την ενοχοποίηση των θυμάτων διερευνώντας τους ορισμούς που χρησιμοποιούνται από ιστορικούς και τους διαμορφωτές της ιστορικής μνήμης γύρω από τη συζήτηση για τα θύματα, τους συνεργάτες και τους διώκτες. Η μεταστροφή των Εβραίων εναντίον μελών της δικής τους κοινότητας δεν μπορεί να θεωρηθεί συνεργασία. Αναμφίβολα, οφείλεται να υπάρχει μια διάκριση μεταξύ περιπτώσεων όπου η χειραγώγηση, από τη μια πλευρά, από τις γερμανικές αρχές διαδραμάτισε τον καθοριστικό ρόλο στη συνεργασία και η πρόθεση, από την άλλη πλευρά, ήταν ο καθοριστικός παράγοντας για περιπτώσεις δωσιλογισμού. Με άλλα λόγια, μελλοντικές έρευνες γύρω από το ζήτημα του εβραϊκού αλλά και ελληνικού δωσιλογισμού κατά τη γερμανική κατοχή οφείλει να λάβει υπόψη της μια σημαντική διάκριση και να απεικονίσει τις διαφορές μεταξύ αυτών που βρίσκονταν και δρούσαν υπό πίεση και εκείνων που εκ προθέσεως εκτελούσαν το πρόγραμμα γενοκτονίας των Ναζί.

Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο πήραν τη δύσκολη απόφαση να συνεργαστούν με τους Γερμανούς. Ο πόλεμος είχε επιφέρει μια δεινή κατάσταση για την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης, καθώς αντιμετώπιζε διώξεις και εξόντωση στα χέρια των Ναζί. Σε αυτό το πλαίσιο, πολλοί Εβραίοι θεώρησαν ότι η συνεργασία με τους Γερμανούς ήταν το μόνο μέσο επιβίωσής τους. Δεν ενεργούσαν από την επιθυμία να προδώσουν την κοινότητά τους ή να βοηθήσουν τον εχθρό, αλλά μάλλον

από μια απελπισμένη ανάγκη να προστατεύσουν τον εαυτό τους και τους αγαπημένους τους.

Επιπλέον, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η συντριπτική πλειονότητα των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη δεν συνεργάστηκε με τους Γερμανούς και υπέφερε πολύ ως αποτέλεσμα. Είναι άδικο να χαρακτηρίζουμε όλους τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης ως «δωσίλογους» με βάση τις πράξεις μιας μειοψηφίας. Η συνεργασία δεν πρέπει να ταυτίζεται με προδοσία καθώς η κατάσταση ήταν πολύπλοκη και οι επιλογές δεν ήταν εύκολες. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης τέθηκαν σε μια πολύ δύσκολη κατάσταση, και είναι σημαντικό να κατανοήσουμε και να αναγνωρίσουμε την πολυπλοκότητα των εμπειριών τους αντί να κρίνουμε χωρίς να λάβουμε υπόψη το πλαίσιο.

Βιβλιογραφία

- Adam, B. (2013). *Judging 'Privileged' Jews: Holocaust Ethics, Representation, and the 'Grey Zone,'*, New York: Berghahn Books.
- Adetunji, J. "Vital Hasson, the Jew who worked for the Nazis, hunted down refugees and tore apart families in WWII Greece". Προσπελάσιμο στο: <https://theconversation.com/vital-hasson-the-jew-who-worked-for-the-nazis-hunted-down-refugees-and-tore-apart-families-in-wwii-greece-129161>
- Alvo, M. (2005). "Mico Alvo," interview by Paris Papamichos-Chronakis, Centropa, November.
- Αμπατζοπούλου, Φ. (2020). *Ο άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο*. Αθήνα: Πατάκης.
- Apostolou, A. (2018). "Greek Collaboration in the Holocaust and the Course of the War." In *The Holocaust in Greece, edited by Giorgos Antoniou and A. Dirk Moses*, 89-112. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arendt, H. (1995). *Ο Αιχμάν στην Ιερουσαλήμ. Η κοινοτυπία του κακού*, μτφ. Αγγελική Μέντζα. Θυρσός.
- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, «Η ποινική δίωξη των δωσίλογων της κατοχής. Η στάση της δικαιοσύνης». Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα
- Apostolou, A. (2018), "Greek collaboration in the Holocaust and the course of war" in Giorgos Antoniou, Dirk. A. Moses (Eds.), *The Holocaust in Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Auslander, L. (2005). "Coming home? Jews in Postwar Paris". *Journal of Contemporary History*, 40, No. 2.
- Bowman, S. (1989). "Greek Jews and Christians during World War II" in Yehudah Bauer (Ed.) *Jews and Christians during and after the Holocaust*. Oxford: Pergamon.
- Brewer, D. (2018). *Ελλάδα 1940-1949. Πόλεμος, κατοχή, αντίσταση, εμφύλιος*, μτφ. Κατερίνα Σέρβη, Αθήνα: Πατάκη.
- Brown, A. (2013). *Judging "privileged" Jews: Holocaust, representation and the "Grey Zone"*. New York: Berghahn Books.
- Burla, M. (2005). "Moshe Burla", interview with Stratos Dordanas, Centropa, October. Προσπελάσιμο στο: <https://www.centropa.org/en/biography/moshe-burla>

- Chekimoglou, E. (2002). "Jewish Pauperism in Salonika, 1940-1941" in *The last Ottoman century and beyond: The Jews in Turkey and the Balkans, 1808-1945*, vol. 2, ed. Minna Rozen, Tel Aviv: Tel Aviv University.
- Cohen, J. P. Stein, S. A. (2014). *Sephardi lives: a documentary history*. Stanford: Stanford University Press.
- Constantopoulou, T. Veremis, P. (1999). Documents on the history of the Greek Jews: Records from the historical archives of the Ministry of Foreign Affairs, Athens: Kastaniotis.
- Dean, M. (2012). *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945, Volume II: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe* (Bloomington: Indiana University Press.
- Ελληνικός Βοράς, 19 Σεπτεμβρίου 1945.
- Ενεπεκίδης, Π. Κ. (1996). *Το ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδος, 1941-1944*, Αθήνα: Εστία.
- Εφημερίδα Ελευθερία, 04 Μαρτίου 1945, προσπελάσιμο στο: <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>
- Fischer, J. B. (1999). *Albania at war, 1939-1945*, C. Hurst & Co. Publishers.
- Fleischer, H. (1995). *Crown and Swastika – Greece of the occupation and the resistance*, Athens: Papazisis,
- Hagen, F. (1995), "Greek Jewry and Nazi Germany. The Holocaust and its antecedents", announcement at the 1st Conference of the Group for the Study of the History of Jews in Greece, Athens: Gavrielides.
- Fogg, S. L. (2016). *Stealing home: Looting, restitution, and reconstructing Jewish lives in France, 1942-1947*, Oxford: Oxford University Press.
- Κατρής, Γ. (1974). *Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα (1960-1970)*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κουσούρης, Δ. (2009). *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ανασυγκρότηση, εμφύλιος, παλινόρθωση*. Βιβλιόραμα, Αθήνα.
- Λαδά, Δ. (2010). *Η γερμανική κατοχή στην Ελλάδα*, Αθήνα: Περισκόπιο.
- Levi, P. (1988). *The Drowned and the Saved*, New York: Summit Books.
- Μαθόπουλος, Β. Π. (1984). «Το νομικό καθεστώς των κυβερνήσεων της Κατοχής» στο ΧάγκενΦλάισερ, Νίκος Σβωρόνος (Επιμ.), *1936-1944: Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση*. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας Ελλάδος.

- Megargee, G. P. (2012). “German-occupied Greece” in *The United States Holocaust memorial museum encyclopedia of camps and ghettos, 1933-1945, Volume II: Ghettos in German-occupied Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mazower, M. (1994). Στην Ελλάδα του Χίτλερ. *Η εμπειρία της Κατοχής*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Mazower, M. (1998), “Οι συνέπειες του διωγμού των Εβραίων για την πόλη της Θεσσαλονίκης”, στο *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή*, Επιμ. Rika Benveniste, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Mazower, M. (2004). *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους, και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, μτφ. Ειρήνη Θεοφυλακτοπούλου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Mazower, M. (2006). *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων*, μετάφραση Κώστας Κουρεμένος, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Molho, M. Nehama, J. (1974). In memoriam: Dedication to the memory of the Jewish victims of Nazism in Greece. Thessaloniki: Jewish Community of Thessaloniki.
- Moses, A. Afrierson, B. (1997). Greek Jews and the Holocaust, *Journal of the Hellenic Diaspora*, 23, 2.
- Rozen, M. (2005), “Jews and Greek remember their past: The political career of Tzevi Koretz (1933-43). *Jewish Social Studies, New Series*, 12, no. 1, 2005, 111-66.
- Rozen, M. (2016). “The Jewish community of Salonica, 1912-1941: Organizational patterns” *Archeion Analekta*: 307-367.
- Stein, S. A. (2019). *Family Papers: A Sephardic Journey through the Twentieth Century*. New York: Farrar, Straus, and Giroux.
- Venezia, S. (2011). *Inside the gas chambers: Eight months in the Sonderkommando of Auschwitz*. Oxford: Polity Press.
- Yakoel, Y. (1993). Απομνημονεύματα. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου (Επιμ.), Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Χαϊδιά, Ε. (1998). Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή, Βάνιας, Θεσσαλονίκη.